

Leve de schrijver

Middeleeuws schrijverschap en identiteit in de Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle

Naam: Dylan Bredeveld
Masterscriptie Letterkunde (Literair Bedrijf)
Begeleider: dr. L.S. Chardonnens
Datum: 11 augustus 2022

Abstract: Medieval colophons are remarkable texts. Although literature from this time period was often anonymous, writers could mention their name and/or could include information about their lives in these colophons. In this thesis, I apply the Medieval theory of authorship and the modern identity theory by Peter Burke and Jan Stets to a large amount of these colophons from the *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*. The first theory focusses on various categories of medieval writers and how they tried to portray themselves in a humble – and therefore often anonymous – way. Burke & Stets' theory states that a successful performance of an identity, such as "writer", results in self-esteem for the individual agent. Self-esteem can only be acquired when the successful performance is recognised by themselves and others. Therefore, writers tried to shape the opinions of their audience by including aspects of a successful performance in these colophons. With both theories and a philological approach, it is not only possible to explain how the identity "writer" is performed based on medieval cultural norms, but also why this identity is often performed in different ways and how it is influenced by environmental stimuli. Most importantly, writers often did not only want to be recognised as "writers", but also as another identities. This thesis tries to lay a foundation for further research on colophons, identity and the anonymous writers of the Middle Ages.

Keywords: Colophons, Identity, Authorship, Middle Ages

Inhoudsopgave

1. Introductie: De zoektocht naar de auteur.....	4
2. Status Quaestionis: Colofons en Zelfidentificatie	7
3. Middeleeuwse visie op schrijverschap	12
3.1. Alastair Minnis' <i>Medieval Theory of Authorship</i>	12
3.2. Navolging op Minnis.....	16
4. Schrijverschap en Identiteit.....	19
4.1. Definitie van identiteit.....	20
4.2. Symbolische interactie	20
4.3. Conventionele en idiosyncratische dimensies	22
4.4. Hiërarchie van identiteiten.....	22
4.5. Zelfverzekerdheid: het doel van identiteit	24
4.6. Een mechanisch proces in de praktijk	25
4.7. Verstoringen van de opvoering	26
5. Methode	28
6. Het Lexicon Scriptorum – Schrijven als een Schrijver	30
7. Het Lexicon Identitatum – Meer dan een schrijver.....	41
7.1. <i>Non Scotus est Christie cui liber placet iste</i>	41
7.2. De schrijver als christen.....	42
7.3. Meer dan “schrijver” of “christen”	48
7.4. Contact met andere identiteiten.....	52
8. Algemene bevindingen opvoering van middeleeuwse schrijvers	57
8.1. Symbolisch interactie lezer en schrijver	57
8.2. Conventionele en idiosyncratische dimensies	59
8.3. De staat van de schrijver	63
9. Samenvatting en conclusie.....	69
10. Bibliografie.....	74
10.1. Primaire bronnen	74
10.2. Secundaire bronnen	74
10.3. Websites.....	76

1. *Introductie: De zoektocht naar de auteur*

De moderne lezer lijkt een innerlijke drang te hebben om de auteur van een tekst te bestuderen.¹ Hiermee wordt de persoon bedoeld die het boek of werk heeft geschreven en aan wie men het grootste gezag over de betekenis en inhoud van de tekst toeschrijft.² Deze drang speelt ook in de wetenschappelijke wereld. Kennis over de auteur kan immers helpen om uiteenlopende tekstinterpretaties en diepere lagen in de tekst te onderzoeken. In het geval van premoderne letterkunde kan deze kennis zelfs grotere structuren over lezen en leesgedrag aan het licht brengen.³ Zo verandert de auteur haast in de heilige graal van geesteswetenschappers.

In deze scriptie benader ik patronen van schrijverschap in de late middeleeuwen. Hiermee bedoel ik hoe schrijvers zich in hun werken opstelden, hoe ze erop reflecteerden en welke stimuli van buitenaf die houdingen konden beïnvloeden. Deze tijdperiode neemt een aparte positie in binnen het wetenschappelijk debat over schrijverschap. De meeste manuscripten uit deze periode zijn namelijk anoniem overgeleverd. De auteurs van wie de namen bekend zijn, waarvan de belangrijkste Geoffrey Chaucer en Dante Alighieri waren, zijn dus uitzonderingen op de regel. De middeleeuwse auteur verdiende zijn/haar status niet door vlotte woorden of tekstuele innovaties, maar werd gezien als een medium om een verhaal of nuttige informatie over te brengen. De naam van de auteur was daarom niet relevant voor de lezers. Hierdoor lijkt de status van een auteur af te wijken van die uit latere tijden, waarin schrijvers zich niet meer in dezelfde mate anoniem opstelden.⁴

Middeleeuwse schrijvers probeerden zichzelf haast in duisternis te hullen. Dit levert veel vragen op binnen het wetenschappelijk debat. Waarom zijn namelijk van sommige auteurs wel de namen bekend en van anderen niet? Was deze anonimiteit wel een bewuste keuze of juist een gevolg van de moeilijke overlevering? Hoe onderscheidden auteurs, bewust of onbewust, zich van anderen of hoe zetten ze zichzelf als auteur neer?⁵ Ik hou me in deze scriptie met deze vragen bezig.

Onderzoekers probeerden deze vragen onder andere te beantwoorden door de zelfrepresentatie van de eerder genoemde grote middeleeuwse auteurs te bestuderen.⁶ Grote literaire teksten zijn echter niet de enige belangrijke bron die informatie over de auteur kunnen verschaffen.⁷

¹ Griffiths 2009, pp. 122-123.

² Machan 1992, p. 3.

³ Peirano 2013, pp. 251-253.

⁴ Bennett 2005, pp. 40-41.

⁵ Solopova & Lee 2007, pp. 244-246.

⁶ Zie bijvoorbeeld McGrady 2012 voor auteurschap bij Christen de Piza.

⁷ Zo hebben kunsthistorici afbeeldingen in manuscripten geanalyseerd. Zie Clayton 2006 of Griffiths 2009 voor voorbeelden.

Ook colofons vormen een uitdagend uitgangspunt. Dit zijn korte teksten die voornamelijk aan het einde of aan het begin van een manuscript stonden en aangaven dat het boek uit was. Soms vermeldden ze ook de naam van de schrijver. Een groot gedeelte van het bronmateriaal bestaat uit een simpele afsluiter in de vorm van *explicit* of *deo gratias*. Desalniettemin kunnen colofons diverse soorten en mate aannemen, waaronder lange originele gedichten, en kunnen ook anekdotische informatie over het leven van de schrijver geven. De schrijver kan daardoor in deze stukken als het ware in de spotlight treden. Daarom nodigen deze bronnen wetenschappers uit om onderzoek naar schrijverschap, individualiteit en identiteit uit te voeren.⁸

Voor het onderzoek gebruik ik de verzameling colofons in de *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle* van de Bénédictijnen van het Zwitserse Le Bouveret. Dit zijn vijf bundels die in totaal enkele tienduizenden colofons bevatten, geordend op de naam van de schrijver. Deze stammen grotendeels uit de late middeleeuwen en zijn gevonden in manuscripten uit verschillende landen, waardoor er veel materiaal ter beschikking is. Van het totaal aantal overgeleverde colofons zijn er slechts heel weinig gesigneerd. Dit maakt deze verzameling heel bijzonder.⁹ Om de grootte van het onderzoek te beperken, onderzoek ik slechts *Colophons de manuscrits tome III* (I-J) en een gedeelte van *tome V* (*Lieux Anonymes*).

In deze scriptie benader ik de teksten vanuit een filologisch perspectief en met behulp van de middeleeuwse theorie op auteurschap en moderne visies op identiteit. Identiteit kan gezien worden als een opvoering die zich in de leefwereld moet uiten en die gestuurd wordt door invloeden vanuit de sociale leefomgeving.¹⁰ Hierdoor is het niet alleen mogelijk om te onderzoeken hoe schrijvers zichzelf portretteerden, maar ook welke invloeden bewust of onbewust bijdroegen aan dat portret. De hoofdvraag luidt dus: Hoe draagt de identiteit van middeleeuwse schrijvers bij aan hun zelfportrettering? Dit portret gaat niet per definitie om een bewust geschapen beeld, maar kan ook een resultaat zijn van onbewust gedrag.

De scriptie is op de volgende manier gestructureerd. Ten eerste wordt er ingegaan op het huidige wetenschappelijke debat over identiteit en schrijverschap in de middeleeuwen en worden voorbeelden besproken waarbij gebruik wordt gemaakt van colofons. Vervolgens wordt het concept schrijverschap in de middeleeuwen uiteengezet en wordt er een theoretisch kader gemaakt aan de hand van Burke & Stets' *Identity Theory*. Aan de hand hiervan beschrijf ik een methode waarmee de vorming van identiteit en schrijverschap op een filologische wijze onderzocht kan worden. Daarna

⁸ Bénédictines du Bouveret 1965, p. VII.

⁹ Cyrus 2009, p. 7 stelt dat een vijfde van de zestiende-eeuwse manuscripten in vrouwenkloosters in Duitsland zijn ondertekend. Zie ook Ornato 2003, p. 27.

¹⁰ Dit is het uitgangspunt van Burke & Stets 2009.

worden een groot aantal colofons bestudeerd op basis van drie aspecten: 1) de verschillende termen die voor schrijvers worden gebruikt (*lexicon scriptorum*); 2) hoe schrijvers andere identiteiten konden opvoeren (*lexicon identitatum*); 3) een algemeen beeld over schrijverschap in colofons.

2. Status Quaestionis: Colofons en Zelfidentificatie

Het wetenschappelijk debat over schrijverschap in colofons is de afgelopen twee eeuwen erg gegroeid. In het begin van de twintigste eeuw werden deze korte teksten voornamelijk gezien als curiositeiten en niet als bruikbaar historisch bronmateriaal. Onderzoeken naar colofons waren daardoor voornamelijk wetenschappelijke zijprojecten.¹¹ Vanaf de late twintigste eeuw werden colofons gezien als een schat aan boekwetenschappelijke informatie waarmee de manuscriptproductie, de tekstuele overlevering en de methoden van kopiïsten in kaart konden worden gebracht. Schrijvers konden bijvoorbeeld vermelden op welke manuscripten ze hun werken baseerden of konden opschrijven hoe lang ze aan een manuscript werkten. Daarnaast konden colofons een blik geven op functies binnen een kloostergemeenschap en daardoor binnen het kloosterleven in het algemeen.¹²

Het is lastig om een concreet overkoepelend beeld te geven van de staat van het onderzoek naar het beeld van schrijvers in colofons. Het wetenschappelijk debat is namelijk erg divers. De colofons worden onder andere benaderd vanuit taalkundige, paleografische en letterkundige perspectieven en worden zowel kwalitatief als kwantitatief geanalyseerd.¹³ Hoewel ze in enkele onderzoeken het hoofdonderwerp zijn, worden ze vaker gebruikt als parateksten die extra informatie over de identiteit van schrijvers kunnen bieden.¹⁴ De term “identiteit” wordt in deze werken regelmatig als een paraplu-term gebruikt, waarmee de onderzoekers verschillende onderdelen van het leven van schrijvers of schrijverschap aanduiden. In het theoretisch kader baken ik de term af.

Deze scriptie is voornamelijk filologisch van aard en daarom beperk ik me voornamelijk tot deze onderzoeken.¹⁵ In enkele artikelen stelden onderzoekers als doel om een groot corpus colofons in categorieën in te delen. Dit doen de Benedictijnen van Le Bouveret ook in *Colophons de manuscrits tome I*. Zij suggereren zelf de volgende groepen: 1) gesigioneerde colofons; 2) ongesigioneerde colofons, maar waarin wel de tijd en plaats van schrijven naar voren komt; 3) ongesigioneerde manuscripten die niet de tijd, maar wel de plaats weergeven; 4) ongesigioneerde manuscripten die niet de plaats, maar

¹¹ Zie Schiegg 2016, pp. 134-135 voor een kort overzicht van de staat van het onderzoek in de vorige eeuw. Volgens hem analyseerden de onderzoekers deze colofons niet met analytische onderzoeksvragen en concrete methoden. Desalniettemin legden deze onderzoekers wel de fundamenten voor belangrijke onderwerpen, zoals de emoties van kopiïsten tijdens het schrijven.

¹² Schiegg 2016, pp. 131-132.

¹³ Zie bijvoorbeeld Cyrus 2009 voor een kwalitatief en Reynhout 2001 voor een kwantitatief onderzoek.

¹⁴ Robinson 1994, pp. 3-5. Robinson beargumenteert in *Editing old English* dat deze colofons moeten worden gezien als parateksten die commentaar geven op de doorlopende tekst en dat ze bijdragen aan het beeld van de kopiïst op zijn werk.

¹⁵ Zie Reynhout 2001 en Schiegg 2016 voor twee taalkundige benaderingen van de colofons.

wel de tijd, aangeven. Vooral aan de eerste categorie hechten de Benedictijnen veel waarde, omdat die het gros van het corpus in beslag neemt. Zij onderscheiden daarin vijf soorten colofons:

- 1) Simpelweg de naam van de schrijver en een *explicit*;
- 2) Een signatuur aan de hand van een raadsel, anagram of cryptogram;
- 3) Een afsluitende tekst waarin de schrijver gebruik kan maken van stereotypen of formules om dank voor of verlossing van het werk te vragen;
- 4) Opmerkingen die een beeld geven van het persoonlijk leven van de schrijvers, zoals een “curriculum vitae”;
- 5) Opmerkingen over het werk in het scriptorium.¹⁶

Hoewel deze categorisatie een goed uitgangspunt biedt, is het moeilijk deze in de praktijk te gebruiken. Deze komt namelijk niet meer naar voren in het corpus zelf en onderzoekers moeten daarom de colofons zelf indelen. Bovendien zijn er meer indelingen mogelijk. Zo maakt Walter Neuhauser in ‘O scriptor cessa quoniam manus est tibi fessa. Ein Florilegium von Schreiberversen und -sprüchen in Handschriften der Innsbrucker Universitäts- und Landesbibliothek’ een ander overzicht van colofons, gebaseerd op manuscripten tussen de twaalfde en zestiende eeuw.¹⁷

1. Lof en dank;
2. De schrijver vraagt om gelukzaligheid;
3. De schrijver vraagt om materiële bezittingen of loon voor het schrijven;
4. De schrijver verontschuldigt zich vanwege zijn onervarenheid;
5. Diepe zucht;
6. Biografische notities van de schrijver of aan de opdrachtgever;
7. Vloeken in het boek;
8. Spreekwoorden en gezegden;
9. Diverse opmerkingen;
10. Grotere gedichten met verschillende inhoud.

Het is moeilijk om de colofons in deze hokjes te plaatsen. Neuhausers categorieën lijken namelijk grotendeels nuanceverschillen aan te geven. Onder de categorie ‘lof en dank’ vallen, bijvoorbeeld, colofons die gewijd zijn aan God, Maria of andere heiligen en colofons waarin de schrijver bedankt omdat het schrijfwerk ten einde is.¹⁸ Dit verschilt echter niet significant met de tweede categorie,

¹⁶ Deze indelingen zijn te vinden in Bénédictines du Bouveret 1965, pp. VI-VII.

¹⁷ Neuhauser 2010, p. 77.

¹⁸ Ibid. pp. 77-78.

omdat een gelukkig leven in de Hemel ook, in zekere zin, een beloning is.¹⁹ Daarom is het niet mijn bedoeling om alle colofons in te delen in bovenstaande mogelijke categorieën. Desalniettemin geven deze categorieën de diverse inhoud van de colofons weer.

Door de colofons op tekstuele basis te bestuderen is het mogelijk om onderdelen van identiteit aan het licht te brengen. Zo beargumenteert Melissa Moreton in *Pious Voices: Nun-scribes and the Language of Colophons in Late Medieval and Renaissance Italy* dat Italiaanse nonnen in de vijftiende en zestiende eeuw zichzelf voornamelijk identificeerden als vrome christenen. Haar filologische methode laat zien dat ze met verschillende woorden hun eigen *pietas* (vroomheid) en *humilitas* (nederigheid) konden uiten. Zo konden ze zichzelf, in de eerste persoon, onder andere *indegna* (onwaardig) of *serva* (dienaars) noemen.²⁰ Daarnaast beargumenteert ze dat schrijfsters probeerden om contact te leggen tussen hen en de lezers door bijvoorbeeld te vragen om een gebed voor de schrijfsters of om hen te herinneren na hun dood.²¹

Onderzoek naar colofons kan ook veel bieden voor de bestudering van de historische context. Zo bestudeert Cynthia Cyrus in *The Scribes for Women's Convents in Late Medieval German* de historische context van de kopiïsten in vrouwenkloosters door de colofons als een apart genre te benaderen. Zij laat zien dat er grote individuele verschillen waren tussen deze schrijfsters, zoals hun opvoeding, hun functies en relaties met anderen binnen en buiten het klooster.²² De kopiïsten waren immers niet alleen schrijfsters, maar bijvoorbeeld ook abten, bibliothecaressen, *et cetera*.²³ Daarnaast bespreekt Cyrus geregeld meerdere colofons van dezelfde schrijfster waarmee ze het verloop van hun carrière of als lid van de gemeenschap in kaart brengt.²⁴

In de meeste onderzoeken staan de colofons op de achtergrond en dragen ze bij aan (kunst)historische en/of boekwetenschappelijke benaderingen. Hieronder vallen de vorm van de colofon, hoe die samenhangt met de rest van het boek en hoe de colofon als bron kan dienen om de boekproductie in een klooster te bestuderen. Zo beargumenteert Richard Gameson in *'Signed' manuscripts from early Romanesque Flanders* dat Odbert, een abt van Sint-Bertinus, veel had bijgedragen aan de boekproductie in dat klooster, zoals niet alleen blijkt uit de hoeveelheid colofons

¹⁹ Ibid. p. 79.

²⁰ Moreton 2013, pp. 45-47.

²¹ Moreton 2013, pp. 47-52.

²² Cyrus 2009, p. 5.

²³ Cyrus 2009, pp. 30-31 & 174.

²⁴ Cyrus 2009, pp. 77-80.

met zijn naam, maar ook uit de versieringen van die colofons en de boeken in het algemeen. Hij was dus niet alleen een schrijver, maar kon in zijn boeken het belang van zijn functie laten zien.²⁵

Voornamelijk gesigioneerde colofons trekken de aandacht van academici.²⁶ Ezio Ornato beweert dat men moet oppassen om deze teksten niet als een vorm van zelfpromotie of als een stempel van autoriteit te zien, zoals bij moderne auteurs het geval is. De reputatie van de kopiist had zich namelijk veel beter via mond op mond reclame kunnen verspreiden dan via een handtekening in een boek dat werd bewaard in een bibliotheek en dat waarschijnlijk niet regelmatig werd opgepakt.²⁷ Bovendien bevatte een manuscript regelmatig overschrijffouten die de reputatie van een schrijver konden schaden als die zijn/haar naam eronder had gezet. Het opschrijven van de naam was daarom een gevaarlijke onderneming.²⁸

Desalniettemin valt niet te ontkennen dat in de praktijk veel colofons wél zijn ondertekend. De meeste onderzoeken die zich aan deze colofons wijden focussen op bronnen uit de veertiende en vijftiende eeuw, omdat colofons in deze periode vaker werden ondertekend door de schrijver dan daarvoor.²⁹ Mogelijk konden meer kopiïsten uit deze tijd een hoge opleiding genieten.³⁰ Schrijvers konden hun werken signeren om de autoriteit van het werk te bevestigen. Dit kon alleen als de schrijver ook een vorm van morele of literaire autoriteit had in de samenleving. De schrijver moest dus bekend zijn geweest bij zijn/haar publiek. Dit kon op lokaal of op literair niveau zijn. Daarnaast konden ze hun werken toeschrijven aan een ander, wanneer die schrijver werd verbonden met een bepaald genre. Hiermee kon dus de autoriteit een tekst worden bevestigd.³¹

Grote verzamelingen colofons zorgen voor diverse casussen, waardoor ze vele invalshoeken op middeleeuws schrijverschap laten zien. Het valt op dat onderzoekers regelmatig verwijzen naar de *Colophons de manuscrits*, maar deze verzameling vaak niet uitsluitend als corpus gebruiken.³² De bronnen hebben namelijk enkele beperkingen. De Benedictijnen van Le Bouveret baseerden hun werk voornamelijk op oude of secundaire bronnen en niet op de manuscripten waar deze bronnen naar verwijzen. Hierdoor is de tekstoverlevering vaak onzeker en is slechts de platte tekst van de colofons overgeschreven, waardoor het lastig is om paleografisch onderzoek te doen.³³ Desalniettemin kunnen

²⁵ Gameson 2006, p. 34-48. Zie ook Schiegg 2016, pp. 134-135.

²⁶ Ornato 2003, 24-25. Het debat focust soms zodanig op individuele colofons, dat wetenschappers vaak geneigd zijn om een tweedeling maken tussen colofons die wel en die niet zijn ondertekend.

²⁷ Ornato 2003, p. 25.

²⁸ Ornato 2003, p. 29.

²⁹ Moreton 2013, pp. 44-45.

³⁰ Ornato 2003, pp. 30-32.

³¹ Besamusca et al. 2016, pp. 92-93.

³² Zie bijvoorbeeld Schiegg 2016, 134-136 of Cyrus 2009, 13-17 voor een introductie op de *Colophons de manuscrits*.

³³ Schiegg 2016, pp. 134-135.

ze voor filologisch en sociologisch onderzoek goede uitgangspunten bieden en is het mogelijk om op grote schaal waarnemingen te doen die uitnodigen tot vervolgonderzoek.

3. Middeleeuwse visie op schrijverschap

3.1. Alastair Minnis' *Medieval Theory of Authorship*

Alastair Minnis legde met zijn *Medieval Theory of Authorship* de basis voor de moderne studie naar middeleeuws schrijverschap.³⁴ Hierin richt hij zich op de concepten *auctor* en *auctoritas* aan de hand van Franse en Engelse geleerden die verbonden waren met scholen en universiteiten tussen de elfde en veertiende eeuw.³⁵ De schrijvers van deze bronnen staan bekend als aanhangers van scholastiek en classificatie. Ze benaderden auteurschap dan ook op een systematische manier. Dit blijkt al uit de afbakening van de term, waarmee Minnis met name wijst op zogenaamde gevestigde *auctores*. Dit waren Bijbelse, antieke en patristische auteurs.³⁶ Geleerden uit de middeleeuwen hechtten hier veel waarde aan vanwege hun morele, intellectuele en/of literaire autoriteit.³⁷ Bovendien hadden oudere auteurs in deze tijd vanzelfsprekend meer autoriteit dan middeleeuwse schrijvers. Middeleeuwse schrijvers van academische werken stelden zich daarom vrijwillig ondergeschikt aan deze grootmeesters.³⁸

Minnis beschrijft twee belangrijke manieren waarop scholasten deze schrijvers benaderden. Ten eerste beargumenteert hij dat ze geïnteresseerd waren in het uiteenzetten van bibliografische gegevens. Deze werden op een ordelijke manier uiteengezet in prologen van commentaren.³⁹ Minnis laat zien dat dit geen makkelijk proces was, omdat het nodig was om de intentie van klassieke auteurs te christianiseren of te moraliseren. Zo konden ze hun lezers overtuigen van het nut van hun geschreven werken.⁴⁰ In deze overzichten stond voornamelijk het werk en niet de persoon met de pen centraal. Dit blijkt ook uit de tweede methode, die was geïnspireerd door de herontdekte oorzakenleer van Aristoteles in de dertiende eeuw. Volgens deze scholasten waren er namelijk vier oorzaken die een boek tot stand brengen. Dit waren het materiaal waaruit het product bestaat (*causa materialis*), de vorm dat het eindproduct aanneemt (*causa formalis*), de oorzaak die het product tot stand bracht (*causa efficiens*) en de reden waarom het product was gemaakt (*causa finalis*).⁴¹ Omdat de schrijver

³⁴ Partridge 2012, p. 3. Ook Griffiths 2009 verwijst naar Minnis als voornamelijk bron voor auteurschap.

³⁵ Minnis 1988, pp. 1-3. Hij beargumenteert dat er in deze tijd een vrij eenduidig beeld over deze concepten heerst. Vandaar dat hij spreekt van één theorie.

³⁶ Partridge (2012), pp. 3.

³⁷ Minnis 1988, pp. 112-115.

³⁸ Griffiths 2009, pp. 123-126.

³⁹ Minnis 1988, p. 4. Hieronder vielen voornamelijk de titel van het werk, de naam van de auteur, de intentie van de auteur, de inhoud van het werk, de modus van de literaire procedure, de structuur van het werk, het nut van het werk en tot welke tak van kennis het behoorde.

⁴⁰ Zie Ibid. pp. 52-57 voor de bespreking van een dergelijk systeem bij Ovidius' *Heroides* en een Psalter. Voor Bijbelse en patristische auteurs was dit, vanzelfsprekend, overbodig.

⁴¹ Zie Falcon 2022 voor Aristoteles en causaliteit.

door te schrijven ervoor zorgde dat het eindproduct tot stand kwam, werd die gereduceerd tot de *causa efficiens*.⁴²

Deze bovenstaande manieren geven een belangrijk beeld van schrijvers in de middeleeuwen: het ontkennen van hun eigen *auctoritas*. Middeleeuwse lezers zouden voornamelijk geïnteresseerd zijn geweest in de inhoud van een tekst en niet in de schrijvers. Bovendien was de *causa efficiens* een nederige status en werd die daarom volop omarmd. De autoriteit van een schrijver kwam namelijk niet vanuit hemzelf en werd niet alleen bewerkstelligd door zijn/haar eigen kunnen en talenten, maar voornamelijk door de verwerking van eerdere bronnen.⁴³ Mogelijk was dit de reden waarom auteurs of kopiisten geen namen opschreven. Deze interpretatie heeft nog steeds veel navolging.⁴⁴

Auctores waren niet de enige soort schrijvers. In Minnis' boek wordt er een onderscheid gemaakt tussen vier soorten, gebaseerd op Bonaventura's voorwoord in zijn commentaar op de *Sententiae* van Petrus Lombardus Magister: de *scriptor*, *commentator*, *compiler* en *auctor*.⁴⁵ Deze schrijvers zouden zichzelf op een bepaalde manier gedragen, waardoor er verschillende methoden om te schrijven ontstonden. Ik neem de hele *Quaestio* waarin deze passage staat op, omdat daarmee het debat kan worden weergegeven waar Bonaventura op reageert. Hij legt zijn opponenten in deze passage geregeld woorden in de mond.

⁴² Zie Minnis 1988, pp. 75-77 voor de bespreking van deze passages.

⁴³ Griffiths 2009, pp. 123-126.

⁴⁴ Griffiths 2009, pp. 124-125.

⁴⁵ Minnis 1988, pp. 94-97.

Quaestio IV: Quae sit cause efficiens sive auctor huius libri

Postremo ad maiorem evidentiam potest quaerere causa efficiente. Et dicitur fuisse Magister Petrus Lombardus, Parisiensis Episcopus. Sed quod non debeat dici auctor huius libri, videtur.

1. Ille solus dicendus est auctor libri, qui est doctor sive auctor doctrinae; sed, sicut dicit Augustinus in libro de Magistro: «Solus Christus est doctor»: ergo solus debet dici huius libri auctor.
2. Item, sicut dicit Philosophus in Ethica veteri: «Non quicumque facit grammaticalia vel musicalia, debet dici grammaticus vel musicus, utpote si faciat casu, vel fortuna, vel alio supponente sive dicente»; sed Magister hoc opus composuit ex aliena doctrina, sicut ipse dicit in littera, quod «in hoc opere maiorum exempla doctrinamque reperies»: ergo non debet dici auctor.

Si tu dicis, quod non tantum hic est doctrina Sanctorum, sed etiam sua, ratione cuius debet dici auctor; *contra*: «A maiori et digniori debet fieri denominatio»; sed Magister dicit, quod «paucisper vox sua insonuit, et tunc a paternis limitibus non discessit»: ergo non deberet iste liber dici esse Magistri.

CONTRA: Constat quod Deus hoc opus non scripsit digito suo, ergo habuit alium, creatum auctorem; sed non est dare alium nisi Magistrum.

Item, si auctoritas Magistri in hac causa recipitur, ipse dicit in littera: «In multo labore et sudore hoc volumen, Deo praestante, compegimus»: ergo videtur, quod ipse fuit auctor praesentis libri.

CONCLUSIO.

Petrus Lombardus, Episcopus Parisiensis, est auctor huius libri.

Respondeo: Ad intelligentiam dictorum notandum, quod quadruplex est modus faciendi librum. Aliquis enim scribit aliena, nihil addendo vel mutando; et iste mere dicitur *scriptor*. Aliquis scribit aliena, addendo, sed non de suo; et iste *compilator* dicitur. Aliquis scribit et aliena et sua, sed aliena tamquam principalia, et sua tamquam annexa ad evidentiam; et iste dicitur *commentator*, non auctor. Aliquis scribit et sua et aliena, sed sua tamquam principalia, aliena tamquam annexa ad confirmationem; et talis debet dici *auctor*. Talis fuit Magister, qui sententias suas ponit et Patrum sententiis confirmat. Unde vere debet dici auctor huius libri.

1. Quod ergo obiicitur, quod solus Christus est doctor et auctor; dicendum, quod sicut dicit Augustinus in libro de Doctrina Christiana, docere est dupliciter, sicut dicitur dupliciter aliquis facere videre. Aliter enim facit videre qui visum restituit, aliter, qui visibile digito ostendit; et primum facit Deus, secundum homo. Similiter aliter docet qui scientiam, quam habet in anima, verbo vel scripto offert vel ostendit, aliter, qui habitum scientiae imprimit; uterque tamen dicitur doctor vel auctor, sed Deus principalius; sic in proposito.
2. Quod obiicitur, quod fecit librum, alio supponente; dicendum, quod non ideo dicitur facere aliquis, supponente alio, quia ab alio didicit - tunc enim pauci essent doctores vel grammatici - sed si omnino scientia eius dependet ab alio, ita quod non habet habitum intra, sicut illi qui faciunt bonum latinum, quia alii eis dixerunt, sed ipsi ignorant artem; hoc modo non fuit Magister. Nam a scientia, quam acquisierat longo tempore vel labore, hoc opus composuit et per doctrinas Patrum suas sententias confirmavit. Et quod sunt ibi multa dicta aliorum, hoc non tollit Magistro auctoritatem, sed potius eius auctoritatem confirmat et humilitatem commendat.

De vierde kwestie: Wat is de causa efficiens of wie is de auteur van dit boek

Ten slotte kan er voor een meer bewijs gevraagd worden over de *causa efficiens*. Men zegt dat dit Magister Petrus Lombardus was, de bisschop van Parijs. Maar het schijnt dat hij niet de *auteur* van dit boek genoemd moet worden.

1. Alleen hij moet de auteur van het boek worden genoemd, die de leraar of de maker van die leer is. Maar, zoals Augustinus in zijn boek over de leraar zegt: "Alleen Christus is de leraar." Dus alleen Hij moet de auteur van dit boek genoemd worden.
2. Evenzo zeggen ze, net zoals de Filosoof in de Oude Ethica zegt: "Niet iedereen die woorden schrijft die te maken hebben met grammatica of die muziek maakt moet een grammaticus of een muzikant genoemd worden, aangezien iemand deze dingen zou kunnen doen door toeval, of door het lot, of omdat iemand anders het bevestigt of zegt." Maar Magister heeft dit werk gemaakt op grond van de leer van een ander, zoals hij zegt in zijn brief: "In dit werk zal je de voorbeelden en de leer van de ouden vinden." Dus hij moet niet de auteur genoemd worden.

Maar als jij zegt, dat het niet alleen de leer van de Heiligen is, maar ook die van hemzelf, moet hij op basis van die redenering een auteur worden genoemd; *Daarentegen*: "Die benaming moet worden gebruikt op grond van iets groters of dat meer waardig is." Maar Magister zegt: "Voor een korte tijd klonk Zijn stem, en toen ging die niet meer weg van de vaderlijke drempels. "Dus dat boek moest niet het boek van Magister genoemd worden.

Daarentegen: Het staat vast dat God dat werk niet met zijn vinger heeft geschreven. Dus bezat hij een andere persoon, een gemaakte auteur (*actor creatus*). Hij kon geen andere persoon dan de Magister hiermee begunstigen.

Op gelijke wijze, als de autoriteit van de Magister wordt aangenomen op grond van deze oorzaak, zegt hij in zijn brief: "Ik heb dit boek samengesteld door veel moeite en zweet, terwijl God hielp." Dus het schijnt dat hij zelf de auteur van het aanwezige boek was.

CONCLUSIE: Petrus Lombardus, de bisschop van Parijs, is de auteur van dit boek

Ik antwoord: Voor het begrijpen van deze woorden is het nodig om aan te geven, dat er vier manieren zijn om een boek te maken. Want iemand die andermans woorden opschrijft, zonder iets toe te voegen of te veranderen, wordt slechts een kopiist (*scriptor*) genoemd. Iemand die andermans woorden opschrijft en daaraan wel woorden toevoegt, maar niet die van hemzelf, wordt een samensteller (*compilator*) genoemd. Iemand die zowel andermans woorden als die van hemzelf opschrijft, maar als de woorden van de ander de belangrijkste zijn, en zijn eigen woorden ernaast als verduidelijking; wordt een commentator (*commentator*) genoemd, geen auteur. Iemand die zowel zijn woorden als die van een ander opschrijft, maar als zijn eigen woorden de belangrijkste zijn, en de woorden van een ander ernaast ter bevestiging, die moet wel een auteur (*actor*) worden genoemd.

1. Er wordt dus als tegenargument gebruikt dat alleen Christus de leraar en auteur is. Daartegen moet worden gezegd dat, zoals Augustinus in zijn boek over de Christelijke leer schrijft, onderwijzen op twee manieren gebeurt, zoals er wordt gezegd dat iemand op twee manieren laat zien. Want soms laat de persoon die het zicht herstelt zien, soms de persoon die het zichtbare met zijn vingers aantoonst; en God deed het eerste, het tweede de mens. Op gelijke wijze onderwijst soms die persoon ,die de kennis aanbiedt of aantoonst die hij in zijn geest heeft met het woord of met De Schrift, en soms onderwijst die persoon, die de kennis met geweld erin drukt; Toch worden beide leraar en auteur genoemd, maar was God de eerste; Zo was dat ook in het voorgestelde.
2. Er wordt als tegenargument gebruikt dat hij een boek maakt, terwijl de woorden van een ander als fundatie fungeerden. Daartegen moet gezegd worden, dat men niet moet zeggen dat iemand anders een boek maakte, terwijl de woorden van een ander als fundatie fungeerden, omdat hij het van die persoon heeft geleerd. Er zijn nu immers weinig leraren en grammatici. Maar als iemands kennis geheel afhangt van een ander, omdat hij geen kennis van binnen heeft, klopt het, net zoals er mensen zijn die goed Latijn schrijven, omdat anderen het tegen hen hebben gezegd, maar zelf geen weet hebben van de kunst. Maar zo is Magister niet. Want hij heeft door de kennis, die hij door veel tijd en moeite had verkregen, dit werk gemaakt en zijn *sententiae* met de leer van de vaders bevestigd. En het feit dat er veel woorden van een ander zijn, heeft niet de autoriteit van Magister weggenomen, maar eerder zijn autoriteit en nederigheid bevestigd.

Er worden dus waardeoordelen verbonden aan deze soorten schrijvers. De *auctor* was namelijk de beste soort, omdat die voornamelijk zijn eigen woorden gebruikte en daardoor de kennis had om het boek te schrijven. De *commentator* deed dit in mindere mate en de *scriptor* en *compilator* voegden volgens Bonaventura helemaal geen eigen woorden toe. Alle soorten schrijvers waren afhankelijk van de gevestigde bronnen.⁴⁶

Bonaventura bespreekt deze soorten schrijvers binnen twee middeleeuwse debatten.⁴⁷ De eerste is theologisch van aard en komt voort uit de verschillende definities van *auctor*. Deze term kon namelijk verwijzen naar God, die de hoogste *auctoritas* bezat, maar ook naar een menselijke schrijver met *auctoritas*. God spreekt, zo stelt Bonaventura, door de schrijver. Deze persoon werd dus een *auctor creatus*. Hierdoor kreeg de auteur dus een belangrijke status. Hij was niet alleen een soort schrijver, maar ook een persoon die gerespecteerd en geloofd diende te worden op basis van *auctoritas*.⁴⁸ Door de hoogste autoriteit aan God toe te schrijven, kon een auteur zichzelf nederig opstellen ten opzichte van God.

Het tweede debat is van literaire aard. Sommige mensen zeiden namelijk dat iemand geen auteur genoemd mocht worden als die de woorden van een ander gebruikte. Bonaventura weerlegt dit argument op twee manieren. Ten eerste beargumenteert hij dat Petrus Lombardus ook zijn eigen woorden schreef en niet alleen de woorden van een ander gebruikte. Volgens zijn definitie moet hij dus een auteur genoemd worden. Ten tweede zegt hij dat Petrus Lombardus zijn kennis heeft verkregen. Een auteur, impliceert Bonaventura, moet dus ook deze kennis zelf hebben. Als een schrijver teveel afhankelijk was van andermans woorden, kon die dus geen auteur genoemd worden.

3.2. Navolging op Minnis

Er is veel navolging geweest op Minnis' monografie. Onderzoekers bevestigden zijn inzichten en hun onderzoeken leverden weer nieuwe inzichten op.⁴⁹ Meta-poëtische opmerkingen van auteurs

⁴⁶ Minnis 1988, pp. 94-95.

⁴⁷ Ibid. pp. 98-99.

⁴⁸ Bennett 2005, p. 39.

⁴⁹ Partridge (2012), pp. 3-4. Partridge beschrijft drie methoden die onderzoekers naar aanleiding van Minnis gebruikten om auteurschap te benaderen. Ten eerste onderzochten ze de bronteksten zelf. Ze bestudeerden bijvoorbeeld prologen, epilogen en andere passages om de omstandigheden en agenda's van de auteur neer te zetten. Daarnaast benaderden onderzoekers auteurschap vanuit de codicologie. Aan de hand van deze methode werden juist de manuscripten onderzocht waarin de auteur meerdere werken samen had gebonden, of werden titelpagina's of illustraties in manuscripten bestudeerd waarin de auteur stond afgebeeld. De derde methode richt zich op de relatie tussen auteur en lezer. Wetenschappers van deze tak bestudeerden, bijvoorbeeld, werken die naar een ander werk zijn gemodelleerd en daarmee de status van het oorspronkelijke model bevestigden.

bevestigden bijvoorbeeld de stelling dat middeleeuwse auteurs erg afhankelijk waren van andere teksten. Zo zegt Chaucer in het begin van het tweede boek van *Troilus*:⁵⁰

of no sentement I this endite,
But out of Latyn in my tonge it write.
Wherfore I nyl have neither thank ne blame
Of al this werk, but prey yow mekely,
Disblameth me if any word be lame,
For as myn auctour seyde, so sey I.

(II 13–18)

Chaucer noemt zichzelf in deze passage een vertaler van het Latijn naar de volkstong. Hij zegt zelf geen eer voor het werk te verdienen, aangezien hij slechts de woorden van zijn auteur herhaalde. Op dezelfde manier kon hij eventuele kritiek van de hand wijzen. Toch is het nodig om kritisch te zijn op dergelijke uitspraken. De Latijnse bron waar hij naar verwijst, Lollius genoemd, heeft immers nooit bestaan, maar is een naam die voorkomt in een passage in Horatius' *Oden*.⁵¹ Uit onderzoek blijkt Chaucer wel andere bronnen te hebben gebruikt voor het schrijven van de *Troilus*, waaronder Boccaccio's *Filostrato* en oudere versies van het verhaal van Benoit de St Maure en Guido delle Colonne.⁵² Chaucer noemde waarschijnlijk deze bronnen niet, maar wel Lollius, omdat een Latijnse en oudere auteur meer autoriteit aan het werk kon toeschrijven dan een modernere auteur.

Hoewel veel onderdelen van Minnis' visie terug te zien zijn, is de definitie van de term ook meer uitgebreid. Auteurschap is niet alleen onderzocht bij *auctores*, maar ook bij de andere soorten schrijvers. Al deze mensen zijn namelijk bezig met de fysieke actie van het schrijven.⁵³ Uit deze werken blijkt dat Bonaventura's strakke indeling van auteurs niet geheel overeen kwam met de praktijk van de middeleeuwen. Een voorbeeld hiervan is de manuscripttraditie van *Piers Plowman*. Deze casus werd in de jaren negentig van de vorige eeuw vaak besproken.⁵⁴ George Kane heeft namelijk in de twintigste eeuw drie zeer verschillende edities van het werk uitgebracht. Er waren immers veel verschillende manuscripten van dit werk gevonden. Dit gaf aan dat kopiisten veel invloed hadden op de uiteindelijke vorm en inhoud van de tekst.⁵⁵ Schrijverschap was dus flexibel en er konden verschillende visies op

⁵⁰ Citaat aldus Burrow 2008, p. 36.

⁵¹ Zie Horatius *Odes* 4.9.33 en Burrow 2008, p. 35.

⁵² Burrow 2008, p. 35.

⁵³ Zie hiervoor Burrow 2008, pp. 25-29. Deze visie komt voort uit de grote verschuiving van orale literatuur naar geschreven literatuur in de twaalfde en dertiende eeuw. Oorspronkelijk waren mensen in Engeland namelijk analfabeet. De mensen in kloosters en kathedralen konden wel lezen en schrijven. Veel literatuur werd daarom niet geschreven om gelezen, maar om opgevoerd te worden. In de twaalfde eeuw waren er meer kopiisten, binders en mensen die manuscripten konden versieren. Hierdoor was het mogelijk om meer en goedkoop boeken te maken, waardoor meer mensen leerden lezen.

⁵⁴ Zie hiervoor Minnis & Brewer 1992, waarin enkele artikelen deze casus in geheel of gedeeltelijk behandelen.

⁵⁵ Burrow 2008, pp. 31-32. Machan 1992, p. 5. Dit is niet het enige voorbeeld hiervan. Chaucers *Canterbury Tales* is, bijvoorbeeld, grotendeels fragmentarisch overgeleverd en kopiisten waren daardoor genoodzaakt om de

ontstaan op basis van educatie of uitgangspositie. De geleerden uit de scholastische periode zijn dus niet per definitie representatief voor de bestudering van alle middeleeuwse schrijvers.

Hoewel een nederige houding de rode draad is voor middeleeuws schrijverschap, zijn er ook hierbij enige variaties te vinden. Bij Engelse schrijvers bleef anonimiteit een feit, maar dit was niet de norm voor continentale Latijnse schrijvers uit de twaalfde eeuw en daarna.⁵⁶ Een duidelijk voorbeeld hiervan waren Italiaanse humanisten, die hun literatuur modelleerden naar de klassieke literatuur. Hiermee eigenden ze zichzelf een superieure status toe.⁵⁷ Desalniettemin moesten schrijvers zich ook in deze gevallen nederig opstellen tegenover God of hun weldoeners. Zo konden dichters hun trots uiten door hun eigen namen te noemen in een gebed.⁵⁸

Verschillende geesteswetenschappers hebben schrijverschap in de middeleeuwen op verschillende manieren belicht. Hoewel Minnis in zijn werk een stevige fundering heeft gelegd, blijkt uit zijn bronnen en uit de navolging op zijn werk dat mensen zich voornamelijk bekommeren om het schrijverschap van de grote *auctores*. Wanneer het schrijverschap van kopiïsten wordt besproken, lijken de onderzoekers voornamelijk in te gaan op de teksteditie en niet op de manier waarop deze schrijvers schreven.

mantel van *scriptor* tijdelijk af te doen. Ze moesten de tekst bewerken of passages samenvoegen om tekstuele problemen op te lossen.

⁵⁶ Burrow 2008, pp. 39-42.

⁵⁷ Ornato 2013, pp. 32-34.

⁵⁸ Burrow 2008, pp. 39-40.

4. Schrijverschap en Identiteit

Het is een lastige opgave om de theorie van middeleeuws schrijverschap simpelweg toe te passen op de *Colophons de manuscrits*. Hoewel er veel materiaal ter beschikking is, zijn de colofons vrij kort. Daarbij gaan schrijvers vaak niet expliciet in op hun schrijverschap. Toch kunnen schrijvers zichzelf op een bepaalde manier in de colofons presenteren, waardoor bepaalde eigenschappen van hun schrijverschap kunnen worden geduid.

Omdat colofons kunnen tekenen van zelfidentificatie kunnen bevatten, worden deze bronnen geanalyseerd aan de hand van het theoretische kader "identiteit". Met behulp van dit sociologische kader onderzoeken wetenschappers hoe individuen of groepen hun identiteit uiten, hoe verschillende identiteiten met elkaar interageren en hoe identiteit fungeert als een steunpunt in een onzekere of onveilige omgeving. Onder identiteiten kunnen ook beroepen vallen, zoals "*scriptor*" of "*auctor*". Hoewel Bonaventura's vormen van schrijverschap vaak niet in zuivere vorm terugkomen, is het handig om deze identiteiten voor nu gescheiden te houden om grote verschillen in schrijverschap gemakkelijk weer te kunnen geven.

Dit kader is gemaakt aan de hand van *Identity Theory* van Peter Burke en Jan Stets. Niet alleen bieden zij een compact overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van identiteitstheorie, maar zij gebruiken hiervoor ook modellen waarmee het mogelijk is om deze theorie toe te passen op (literaire) teksten. Zij benaderen identiteit als een fenomeen dat zich uit in de leefwereld door middel van concrete handelingen. Doordat iemand zijn/haar identiteit in de samenleving uit, is het mogelijk om te onderzoeken hoe zijn/haar gedrag samenhangt met dat van anderen in dezelfde omgeving. Bovendien is het mogelijk om grotere sociale structuur bloot te leggen met de bril van identiteit. Met deze sociale structuur worden patronen van menselijk gedrag bedoeld: acties van verschillende individuen die zich op dezelfde manier onvouwen.⁵⁹ In deze scriptie zijn dit patronen van schrijverschap in colofons.⁶⁰ Tekstuele stimuli kunnen namelijk als handelingen van identiteit worden gezien en dus ook aan de hand van dit kader worden geanalyseerd.

⁵⁹ Burke & Stets 2009, p. 35.

⁶⁰ Ibid. pp. 4-6. Mensen kunnen verschillende visies hebben op deze sociale structuur. Dit is afhankelijk van de (des)informatie die ze beschikken over de structuur of van hun motieven om een patroon na te volgen of te weigeren.

4.1. Definitie van identiteit

Burke & Stets definiëren identiteit in eerste instantie als een set (karakter)eigenschappen die een individu aan zichzelf toeschrijft om zich te identificeren met één of meerdere groepen en zijn/haar rol in de maatschappij.⁶¹ Met deze definitie benadrukken ze dat identiteit een contextafhankelijk fenomeen is. Dit is een van de kernpunten van hun onderzoek. In verschillende situaties kunnen mensen zich namelijk met verschillende groepen identificeren. Het uiten van een identiteit wordt gezien als een opvoering (*performance*). Het is dus niet alleen van belang dat iemand denkt dat die bij een bepaalde groep hoort, maar dat die persoon daar ook fysiek naar handelt.⁶²

Desalniettemin wekt deze definitie van Burke & Stets meer vragen op dan ermee worden beantwoord.⁶³ Wanneer kan iemand namelijk (karakter)eigenschappen aan een identiteit toeschrijven en welke eigenschappen kunnen dit zijn? Staan deze eigenschappen vast of kunnen mensen met dezelfde identiteit er andere waardes aan verbinden? Tot welke groep kan iemand behoren of kan die persoon zich ook met meerdere groepen identificeren? Wat wordt er precies verstaan onder de maatschappij en de rol die iemand daarin speelt? Door wie en op welke manier wordt die rol in de maatschappij erkend? Burke & Stets gaan terloops op deze verschillende aspecten in. Ze laten daarmee zien dat de wetenschappelijke zoektocht naar identiteit een ingewikkeld proces is en dat er veel variabelen zijn die een identiteit vormen.

4.2. Symbolische interactie

De belangrijkste beginselen van de identiteitstheorie zijn afkomstig uit *Mind, Self and Society* van George Herbert Mead. De interactie tussen identiteiten is een symbolische interactie en de semiotiek staat dus centraal in deze theorie. Deze interactie is in veel gevallen moeilijk waar te nemen, omdat identiteiten abstracte concepten zijn, en wordt geconcretiseerd door middel van tekens. Een teken is een reactie op een stimulus (een gebeurtenis of handeling) in de leefwereld, waar mensen bepaalde betekenissen aan toeschrijven. Zo ontstaan er symbolen: abstracte tekens die door sociale consensus

⁶¹ Burke & Stets 2009, p. 3.

⁶² Ibid. pp. 6-9.

⁶³ Zie ook Wetherell 2010, p. 3. Dit is een veelvoorkomend probleem bij identiteitstheorie. Identiteit is namelijk lastig om te definiëren en daarom kan deze definitie afwijken van die van anderen. Er zijn geen definities die alle verschillende aspecten van identiteit kunnen omvatten. Naar aanleiding hiervan hebben enkele onderzoekers in jaren '50 besloten om deze term niet te definiëren. Dit vonden ze geen probleem omdat deze definitie in de praktijk niet veel zou toevoegen aan het onderzoek.

een bepaalde betekenis hebben. Op basis van verschillende factoren kunnen individuen andere betekenissen aan hetzelfde symbool toeschrijven.⁶⁴

De symbolische interactie van identiteit werkt op twee manieren. Ten eerste is er interactie tussen de geest van de mens en zichzelf als object.⁶⁵ Dat houdt in dat de mens handelt in het dagelijks leven en vervolgens deze handelingen evalueert.⁶⁶ De handelingen die volgen worden geleid door deze zelfreflectie. Hierdoor ontstaat er een constante afwisseling van handelen en reflecteren. Dit vormt de basis van een eigen identiteit.⁶⁷ Dit proces moet in enige mate passief plaatsvinden, omdat dit een zeer uitputtend proces moet zijn en mensen hier constant actief mee bezig zouden zijn.

Ten tweede is er symbolische interactie tussen identiteiten van verschillende personen. Door die te bestuderen is het mogelijk om te begrijpen hoe iemand zichzelf definieert en zijn/haar identiteit interpreteert. Het kan lastig zijn om de symbolen achter de acties te evalueren omdat deze acties niet in een vacuüm worden opgevoerd. Daarom kan deze interactie vaak tot frictie leiden. Mensen kunnen bovendien hun acties aanpassen aan de hand van hun doelen, hun relaties met andere personen (sociale omgeving) en hun fysieke omgeving.⁶⁸ Een individu voert dus niet constant dezelfde identiteit op en ook niet op dezelfde manier.⁶⁹ Als voorbeeld noemen Burke & Stets een docente op een middelbare school. Zij zal zich tijdens haar werk heel anders gedragen tegen haar leerlingen dan thuis tegen haar gezin. In de eerste situatie neemt zij namelijk de identiteit “docente” aan en thuis die van “gezinslid”.⁷⁰

In het bovenstaande voorbeeld worden identiteiten weergegeven met labels. Deze impliceren dat er in enige mate een maatschappelijke consensus heerst over de invulling van de identiteit.⁷¹ Deze identiteiten verhouden zich altijd tot die van anderen. Mensen kunnen ze alleen goed opvoeren, als ze zich van deze relatie bewust zijn. De relatie tussen “docent” en “leerling” werkt bijvoorbeeld alleen als beide partijen weten dat de docenten een machtspositie in de klas heeft.⁷² Deze labels geven niet concreet hoe deze persoon zijn/haar identiteit *precies* opvoert. Daarom is het nodig om rekening te houden met verschillende interpretaties van een bepaalde identiteit.

⁶⁴ Burke & Stets 2009, pp. 10-11. Het meest bekende voorbeeld hiervan is taal. Dit bestaat immers uit een grote set symbolen (woorden).

⁶⁵ Ibid. pp. 21-22.

⁶⁶ Ibid. p. 25.

⁶⁷ Ibid. pp. 19-21.

⁶⁸ Ibid. pp. 33-34.

⁶⁹ Ibid. pp. 19-20.

⁷⁰ Ibid. p. 24.

⁷¹ Ibid. p. 34.

⁷² Ibid. pp. 26-27.

4.3. Conventionele en idiosyncratische dimensies

Het opvoeren van een identiteit wordt vaak gelijkgesteld aan het opvoeren van een rol.⁷³ Mensen kunnen twee soorten karaktereigenschappen aan deze rollen toeschrijven. Deze worden de conventionele of idiosyncratische dimensies genoemd. De conventionele dimensie bevat eigenschappen en culturele verwachtingen, opgelegd door de maatschappij, waar mensen in bepaalde sociale posities aan proberen te voldoen. Dit zijn dus de heersende conventies. De idiosyncratische dimensie bevat eigenschappen die iemand individueel aan zijn/haar rol kan toeschrijven om de opvoering ervan te bevorderen en niet te herleiden zijn naar culturele verwachtingen.⁷⁴

Burke & Stets gebruiken het volgende voorbeeld om deze dimensies toe te lichten. Iemand kan zichzelf/haarzelf definiëren als “professor”. Op basis van conventies moet deze persoon de rol van “docent” en van “onderzoeker” opvoeren. Mensen zullen namelijk deze rollen associëren met deze identiteit. Hieraan kan deze persoon nog idiosyncratische dimensies toeschrijven, zoals “vriend van studenten”. Deze eigenschap hoeft niet per se opgelegd te zijn door de maatschappij of zijn/haar contract, maar kan wel invloed hebben op de omgang met anderen. Uit dit voorbeeld blijkt ook dat mensen op verschillende manieren zich aan deze idiosyncratische en conventionele dimensies kunnen houden. Het is mogelijk deze dimensies te visualiseren als een spectrum waarbij de meeste individuen zich ongeveer in het midden bevinden. Toch zijn er ook mensen die zich op de uiteindes bevinden en dus dezelfde identiteit op anders opvoeren. Het is niet mogelijk om waardeoordelen toe te schrijven aan iemands opvoering puur op basis van deze dimensies.⁷⁵

4.4. Hiërarchie van identiteiten

Het zorgt voor verwarring dat één individu afhankelijk van de situatie verschillende rollen of identiteiten op kan voeren. Welke identiteit moet die persoon namelijk in welke context opvoeren? Welke waardeoordelen en hoeveel waarde schrijft hij aan deze identiteiten afzonderlijk toe? Burke & Stets beargumenteren dat ieder individu een hiërarchie van rollen voor zichzelf maakt. In deze

⁷³ Zie Ibid. p. 39. Zij baseren dit op McCalls en Simmons' rollentheorie, die een rol definiëren als: *one's "imaginative view of himself as he likes to think of himself being and acting as an occupant of a particular social position."* Deze definitie komt redelijk overeen met de definitie van Burke & Stets vanwege de focus op een opvoering in een specifieke context.

⁷⁴ Burke & Stets 2009, p. 39.

⁷⁵ Ibid.

hiërarchie verwerken mensen hun belangrijkste idealen, verlangens en eigenschappen. Dit vormt de kern van iemands identiteit en ideale zelf: de *prominence hierarchy*.⁷⁶

Hoe hoger de positie van een identiteit in deze hiërarchie, des te belangrijker is die voor de ideale zelf. De positie van de identiteit hangt af van drie factoren: 1) In hoeverre de identiteit erkend en ondersteund wordt door de persoon en door zijn/haar omgeving; 2) In hoeverre een persoon zich aan de identiteit wijdt. Hierbij horen een kwalitatieve en een kwantitatieve dimensie. Als iemand veel tijd besteed aan de opvoering van die identiteit, staat die waarschijnlijk hoog op de hiërarchie. Daarnaast is iemand sneller geneigd om zich aan een identiteit te wijden, als mensen in de omgeving dat ook doen;⁷⁷ 3) In hoeverre de persoon externe beloningen, zoals geld en prestige, en interne beloningen, zoals een gevoel van voldoening, ontvangt voor het opvoeren van de identiteit. Net zoals mensen verschillende waardes aan de conventionele en idiosyncratische dimensies toe kunnen schrijven, kunnen individuen andere waardes aan deze drie factoren toeschrijven.⁷⁸

Hoewel de *prominence hierarchy* hierboven als een van de belangrijkste onderdelen van identiteit wordt gezien, komt die in de praktijk niet altijd op die manier voor. Niet alle prominente identiteiten lenen zich er voor om altijd opgevoerd te worden. Als voorbeeld beschrijven Burke & Stets het gedrag van een professor op een feest. Ook al staat de identiteit "professor" hoog in de *prominence hierarchy*, zou het niet gewaardeerd worden als deze persoon deze identiteit opvoert door anderen op dat moment de les te lezen. Daarom is het niet alleen belangrijk om naar de ideale identiteit te kijken, maar voornamelijk naar identiteiten die zich het meest aan kunnen passen aan vreemde situaties. Dit vormt de *saliency hierarchy*. De factoren voor de rangschikking van identiteiten in deze hiërarchie komen grotendeels overeen met die van de *prominence hierarchy*. Hieraan worden twee factoren toegevoegd: 1) de identiteit die het meest prominent is, wordt in de situatie opgevoerd; 2) De meest prominente identiteit levert de meeste beloningen op of zorgt voor de minste verliezen.⁷⁹

⁷⁶ Ibid. p. 40.

⁷⁷ Ibid. p. 47.

⁷⁸ Ibid. pp. 40-41.

⁷⁹ Ibid. pp. 41-42.

4.5. Zelfverzekerdheid: het doel van identiteit

Het opvoeren van identiteit is, net zoals de constructie ervan, een ingewikkeld principe. Mensen voeren namelijk een identiteit op om een specifiek doel te bereiken. Dit doel kan verschillende vormen aannemen. De identiteit van “professor” zou bijvoorbeeld “goed onderzoek” of “goed lesgeven” kunnen zijn. Het behalen van deze doelen resulteert in zelfverzekerdheid.⁸⁰ Dit is de voldoening die iemand haalt door deze doelen te behalen en is afhankelijk van de grootte van zijn/haar succes ten opzichte van de verwachtingen of pretenties die de persoon van tevoren had. Burke & Stets geven hiervoor de volgende formule:⁸¹

$$\text{Zelfverzekerdheid} = \frac{\text{Succes}}{\text{Pretenties}}$$

Het is niet de bedoeling om cijfers te verbinden aan deze formule. Het is vooral belangrijk om te beseffen dat de voldoening die iemand ervaart door het opvoeren van de identiteit altijd relatief is. Successen kunnen namelijk niet tot hun recht komen, als de persoon hoge verwachtingen had. Aan de andere kant kunnen kleine successen tot veel zelfverzekerdheid leiden, als iemand weinig verwachtingen had.⁸²

Burke & Stets geven aan dat het moeilijk is om het principe zelfvertrouwen te doorgronden en om te concretiseren hoe het zich in de leefwereld uit, iemands opvoering kan beïnvloeden en waarom het überhaupt een gevolg van een succesvolle opvoering is. Sommige wetenschappers beweren dat zelfverzekerde mensen sterker in hun schoenen staan wanneer onverwachte verstoringen in het dagelijks leven plaatsvinden. Identiteit is, volgens die redenering, een emotioneel anker. Op hun beurt beweren anderen dat zelfverzekerde mensen beter zichzelf kennen en daardoor stimuli die hun identiteit ontkrachten beter kunnen verwerken.⁸³ Burke beargumenteert dat zelfvertrouwen beschouwd moet worden als een reservoir dat is gevuld met abstracte energie. Succesvolle opvoeringen van identiteit vullen het reservoir, terwijl mislukkingen ervoor zorgen dat het leeg raakt. Wanneer het reservoir vol is, is het voor mensen gemakkelijk om met onsuccesvolle opvoeringen van de identiteit om te kunnen gaan. Wanneer het reservoir leeg is, kan dat leiden tot onrust of depressie.⁸⁴

⁸⁰ In deze scriptie kan ook de term zelfvertrouwen hiervoor gebruikt worden.

⁸¹ Ibid. pp. 24.

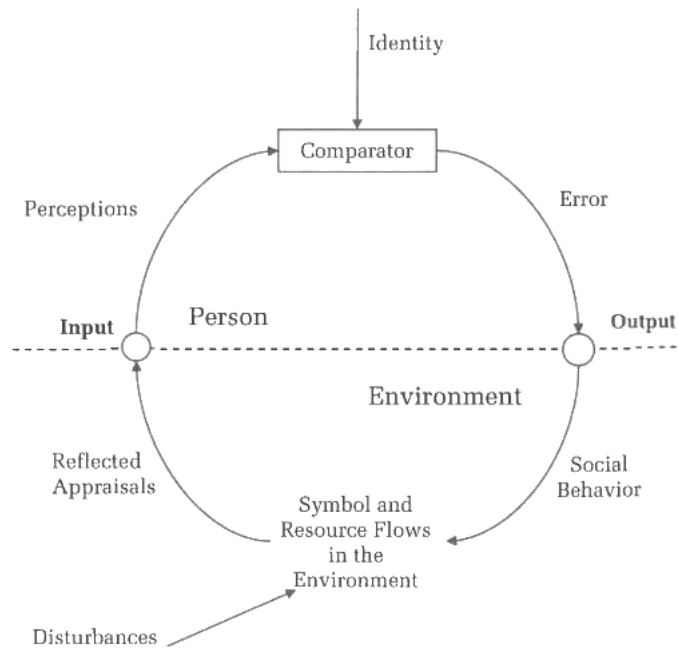
⁸² Ibid.

⁸³ Ibid. p. 81.

⁸⁴ Ibid. pp. 81-82.

4.6. Een mechanisch proces in de praktijk

Het opvoeren van een identiteit gebeurt in een fysieke leefwereld. Dat houdt in dat het mogelijk is om deze opvoering concreet waar te nemen. Om dit aan te geven maken Burke & Stets gebruik van een model waarin de opvoering van identiteit in de leefwereld is weergegeven:

Figuur 1: Identiteit in de leefwereld⁸⁵

Het proces bestaat uit vier componenten: 1) input; 2) identiteitsstandaard; 3) comparator; 4) output. Burke & Stets geven de opvoering van identiteit weer als een mechanisch en herhalend proces.⁸⁶ Ze vergelijken het met een thermostaat. Net zoals een thermostaat namelijk de temperatuur in de omgeving afleest en aan de hand daarvan de temperatuur in de omgeving aanpast, kan iemand de opvoering van zijn/haar identiteit merken in de leefwereld en aan de hand daarvan proberen om de input of omgeving aan te passen.⁸⁷

Het mechanisme treedt in werking wanneer er input wordt geleverd. Iemand voert zijn/haar identiteit op en vervolgens ziet die persoon het effect van daarvan in de leefwereld. Mensen proberen vervolgens deze waarnemingen te meten aan de hand van een comparator. Dit is de identiteitsstandaard, een set eigenschappen die ieder individu aan zijn/haar identiteit toeschrijft en

⁸⁵ Ibid. p. 62.

⁸⁶ Een dergelijk proces bespreken Burke & Stets ook in Burke & Stets 2009, pp. 27-32.

⁸⁷ Ibid. p. 62.

daardoor die identiteit definieert. Het doel van de opvoering van de identiteit wordt behaald wanneer de waarnemingen bij de opvoering overeenkomen met de identiteitsstandaard.⁸⁸

Burke & Stets gebruiken als voorbeeld de identiteit “mannelijkheid”. Een man, Tom, voelt zichzelf mannelijk en hij schrijft hieraan de eigenschappen “sterk”, “onafhankelijk” en “assertief” toe. Mogelijk voert hij in het dagelijks leven eigenschappen op die hij met “vrouwelijkheid” verbindt. In dat geval komen de percepties van zijn identiteit niet overeen met zijn identiteitsstandaard. In dat geval ontstaat er een foutmelding (*error*) in het systeem. Aan de hand hiervan moet Tom zijn gedrag aanpassen om ervoor te zorgen dat zijn opvoering wel overeenkomt met de identiteitsstandaard. Hij kan bijvoorbeeld bepaalde mannelijke eigenschappen meer of duidelijker opvoeren.⁸⁹

Hoewel dit model verschillende factoren concretiseert die meespelen bij de opvoering van identiteit, is het belangrijk om de gegevens die eraan ontleend kunnen worden nauwkeurig te evalueren. Identiteit functioneert namelijk op een bewust en een onbewust niveau. Mensen kunnen bijvoorbeeld zorgvuldig hun woorden kiezen of juist bepaalde woorden zeggen zonder er stil bij te staan. Bovendien staat men niet altijd stil bij het gedrag van anderen of een reactie uit de omgeving.⁹⁰

Er zijn nog twee andere kanttekeningen. Ten eerste is het lastig, dan wel onmogelijk, om als onderzoeker de identiteitsstandaard van individuen te bepalen. Zie hiervoor ook het bovenstaande voorbeeld. Aan de identiteit “mannelijk” kunnen veel eigenschappen toegeschreven worden. Tom past alleen zijn opvoering aan als *hij* vindt dat hij zich niet aan de standaard houdt. Ten tweede lijkt de identiteitsstandaard geen onwrikbaar gegeven te zijn, maar wordt die gedeeltelijk gevormd door de reacties uit de omgeving. De definitie van een bepaalde identiteit wordt namelijk mede vastgesteld door sociale en maatschappelijke conventies. Als iemands identiteitsstandaard geheel zou afwijken van de definitie die de omgeving ervan heeft, zou het volgens dit model mogelijk moeten zijn dat er geen foutmelding ontstaat. Toch zou een dergelijke opvoering negatieve feedback en dus geen zelfvertrouwen moeten opleveren.

4.7. Verstoringen van de opvoering

Een onsuccesvolle opvoering kan niet alleen ontstaan vanwege een foutmelding, maar ook door externe omstandigheden. Ten eerste kan het onophoudelijke proces doorbroken worden. Als er namelijk een grote breuk in iemands identiteit ontstaat, kan de cirkel worden verbroken zonder kans

⁸⁸ Ibid. pp. 63-65.

⁸⁹ Ibid. pp. 65-68.

⁹⁰ Ibid. p. 61.

op herstel. Hieronder valt bijvoorbeeld de dood van een vader, waardoor de identiteit van de rest van de familie wordt gebroken. Ten tweede kan een andere identiteit van het opvoerende individu interfereren met het model. Zo kan een atleet proberen om een vriend en teamgenoot te helpen met persoonlijke problemen door hem te benaderen als teamgenoot, hoewel die persoon op dat moment een vriend nodig heeft. In dit geval zijn de identiteiten “vriend” en “teamgenoot” met elkaar in conflict en voert de actor de verkeerde identiteit op.⁹¹

Ten derde kan de opvoering verstoord worden wanneer een identiteit overmatig wordt gecontroleerd. Dit heeft te maken met de grootte van de ontstane foutmelding. In de meeste gevallen kunnen mensen foutmeldingen namelijk in enige mate tolereren en hun opvoeringen aan de hand ervan aanpassen. Dit gebeurt niet in elk geval. Een perfectionist zou fouten tijdens zijn/haar werk amper tolereren. Als er weinig ruimte is voor fouten kost het veel energie en moeite om de identiteit op te blijven voeren. Als laatste kan een identiteit episodisch zijn, omdat die slechts op specifieke momenten wordt opgevoerd. Het breken van deze identiteit kan ook zekere mate van onrust veroorzaken.⁹²

Mensen proberen op verschillende manieren het model in stand te houden. Ten eerste kunnen mensen een *opportunity structure* voor zichzelf creëren. Dit is een structuur of omgeving waarin de input zoveel mogelijk overeenkomt met de identiteitsstandaard en waarin weinig tot geen verstoringen zijn die deze input veranderen. Dit is een erg nuttige omgeving, omdat het veel energie kan kosten om verstoringen te verwerken en om de input en de identiteitsstandaard vervolgens met elkaar overeen te laten komen. Mensen proberen deze structuur ook te maken wanneer die er oorspronkelijk niet is. Ze kunnen bijvoorbeeld hun identiteit in een vreemde omgeving bevestigen door tekens en symbolen te gebruiken die overeenkomen met hun identiteitsstandaard. Dit kan in de vorm van kleding, haarstijl of andere bezittingen.⁹³

Door een *opportunity structure* proberen mensen hun omgeving te controleren in plaats van hun eigen identiteit aan te passen. Dit kan ook gebeuren door middel van *selective affiliation*. Mensen proberen in dat geval om te gaan met mensen die hun identiteit bevestigen. Dat betekent dat mensen ook situaties vermijden waarin hun identiteit wordt afgekeurd. Daarnaast bestaan er *interpersonal prompts*. Dit is een proces waarbij een persoon anderen beïnvloedt of probeert te overtuigen om hem/haar te behandelen volgens zijn/haar eigen identiteitsstandaard. Zo wil bijvoorbeeld iemand die zichzelf als dominant ziet ook dat anderen hem/haar op die manier zien.⁹⁴

⁹¹ Ibid. pp. 77-78.

⁹² Ibid. pp. 78-79.

⁹³ Ibid. pp. 73-74.

⁹⁴ Ibid. pp. 74-75.

5. Methode

Deze scriptie is filologisch van aard. Dat betekent dat het onderzoek voornamelijk beperkt zal zijn tot concrete tekstelementen, tekens en symbolen. Deze kunnen verwijzen naar fenomenen buiten de tekst en kunnen zelfreflectie, identiteit of de symbolische interactie tussen mensen weergeven. Indien er bepaalde vragen over het schrijverschap onbeantwoord blijven, probeer ik die aan de hand van de manuscripten of secundaire literatuur te beantwoorden.

In deze scriptie wordt onderzocht hoe de schrijvers van de colofons zich identificeren met de identiteit “schrijver”. Burke & Stets’ definitie van identiteit wordt hierbij gehanteerd: een set (karakter)eigenschappen die een individu aan zichzelf toeschrijft om zich te identificeren met één of meerdere groepen en zijn/haar rol in de maatschappij. Toch is het nodig om met deze definitie op te passen, omdat identiteit en de opvoering van de identiteit “schrijver” niet geheel overeenkomen met de visie daarvan in de middeleeuwen. Burke & Stets lijken namelijk identiteiten te gebruiken die goed van elkaar te onderscheiden zijn. Vanuit die instelling is het mogelijk om ieder van Bonaventura’s vier soorten schrijvers als aparte identiteiten te bestuderen. De praktijk van deze identiteiten kwam, zoals in hoofdstuk 3 werd besproken, niet geheel overeen met de praktijk van de middeleeuwen. Het ligt voor de hand dat hier geen sprake is van een bewuste manipulatie van de aparte identiteiten, maar dat de schrijvers andere identiteitsstandaarden aanhielden, waardoor de opvoeringen erg verschilden. Dit vormt geen probleem voor het onderzoek, maar laat juist de diversiteit van schrijverschap zien.

Ook de oorzakenleer van Aristoteles en evaluatie van die leer in de middeleeuwen nemen hier een belangrijke positie in. Als identiteit benaderd wordt als een fysieke opvoering, dan behoren alle soorten schrijvers tot de *causa efficiens*, omdat ze bezig waren met het schrijfproces. De *causa formalis* en *causa finalis* kunnen echter erg verschillen aan de hand van afwijkende ideeën over schrijverschap. Hierdoor kunnen teksten, zoals colofons, verschillende vormen hebben en kan de inhoud van het werk aangepast worden. Bovendien staat ook het doel van het schrijven en signeren van een colofon onder discussie. Een schrijver kan namelijk een colofon schrijven om zijn werk af te sluiten. In deze gevallen voert de schrijver van een colofon zijn identiteit bondig op. Het ligt echter voor de hand dat schrijvers die lange colofons schreven niet alleen als doel voor ogen hadden om het werk af te sluiten, maar dat ze ook een ander doel wilde bereiken. Anders waren enkele woorden genoeg om dit doel te bereiken.

Het belang van context voor het opvoeren van identiteit vormt een rode draad in deze scriptie. Mensen proberen namelijk niet alleen zichzelf aan te passen aan de omgeving, maar zoveel mogelijk de omgeving aan hun identiteit. Vanuit dat perspectief zijn colofons uitzonderlijk belangrijke bronnen. In tegenstelling tot Burke & Stets is het lastig om de opvoeringscontext als een grote sociale structuur

te beschouwen. Dit wordt wel gedaan in enkele wetenschappelijke werken, zoals die van Cyrus en Moreton, maar dit is in deze scriptie niet mogelijk vanwege de chronologische en geografische diversiteit van het bronmateriaal. Er is wel interactie tussen verschillende identiteiten en het is belangrijk om die te belichten. Dit zal echter als een kleine sociale structuur worden opgevat, omdat de cultuur en praktijk van monniken, auteurs en schrijvers niet uit één groot geheel bestaat, maar ook door lokale praktijken en achtergronden onderling verschilt.

Het schrijven en signeren van een colofon wordt gezien als een bewust of onbewust onderdeel van het schrijverschap en niet als een louter impulsieve actie van de schrijver. Het ligt voor de hand dat het schrijven van colofons een vorm van zelfvertrouwen kan opleveren. Het is hierbij niet nodig om te onderzoeken hoe hoog de verwachtingen van de schrijver waren, maar wel hoe deze pretenties invloed hadden op de verschillende vormen van schrijverschap.

Ook het mechanisch proces van Burke & Stets dient in enige mate aangepast te worden om het toe te passen op de middeleeuwen. De identiteitsstandaard en de feedback zijn namelijk grotendeels niet te controleren in de colofons. Het is aannemelijk om alle colofons te benaderen als een succesvolle opvoering, geschreven naar de identiteitsstandaard van de schrijver. Toch kan de identiteitsstandaard tussen individuen erg verschillen. Het ligt voor de hand dat de schrijvers hierdoor verschillende eisen aan hun colofons stelden. Het zou interessant zijn om dit in de colofons terug te zien, omdat die schrijvers waarschijnlijk in verschillende mate werden geleid door conventionele en idiosyncratische dimensies.

6. Het Lexicon Scriptorum – Schrijven als een Schrijver

Minnis' theorie over middeleeuws schrijverschap richt zich voornamelijk op de termen die door en voor de verschillende soorten schrijvers gebruikt konden worden (*auctor*, *commentator*, *compiler* en *scriptor*). Ook andere onderzoekers hechten veel waarde aan termen als een vorm van zelfidentificatie.⁹⁵ Dit biedt een goede basis voor deze scriptie. In *Colophons tome III* gebruiken schrijvers namelijk ook diverse termen voor zichzelf. Het is niet alleen nodig om deze termen in de colofons te kunnen duiden, maar ook om ze nauwkeurig te kunnen evalueren aan de hand van het theoretisch kader, omdat schrijvers deze termen actief konden manipuleren bij hun zelfportretten.

Het evalueren van deze korte colofons is echter een probleem. Er zijn namelijk veel casussen waaruit blijkt dat het moeilijk is om de vier soorten functies van schrijvers van elkaar te onderscheiden. Vanwege de bondige aard van de colofons is het verleidelijk om aannames over schrijverschap te maken, hoewel er noodzakelijke informatie mist om er conclusies uit te trekken. Zie bijvoorbeeld *Colophon 9.200*.

Istum librum scripsit et compilavit fr Iohannes de Caucarana monachus Clarevallis a.d. 1373.

Troyes 1366. – cf. Mss datés V p.501: << n'est pas de la main du texte.>>

Broeder Johannes van Caucarana, monnik van Clairvaux, heeft dit boek geschreven en gecompileerd in 1373.

Colophon 9.200

Het is heel aanlokkelijk om de termen *scribere* en *compilare* te interpreteren als twee verschillende praktijken, zoals Bonaventura deed. De schrijver kon zich namelijk identificeren als *compiler* en de opvoering van zijn taak voornamelijk als een vorm van schrijven beschouwen. In de praktijk liggen deze twee taken echter dicht bij elkaar. Hierdoor is het ook mogelijk dat de schrijver *scribere* en *componere* als synoniemen zag. In dit geval verbond de schrijver dus geen sterke waardeoordelen tussen de soorten praktijken.

Volgens de identiteitstheorie is het ook mogelijk dat de schrijver deze termen afzonderlijk noemde omdat die daarmee alle facetten van zijn taken als schrijver duidde. Hiermee gaf die schrijver aan dat die zijn taken goed heeft uitgevoerd en dat die positieve feedback van het publiek wilde ontvangen. Dit kon daardoor meer zelfvertrouwen opleveren. Dit is wel enigszins discutabel. De term

⁹⁵ Moreton 2013 en Cyrus 2009.

scribere is namelijk relevant voor alle soorten schrijvers en dit individu onderscheidde zich dus niet van anderen door dit te benoemen. Aan de andere kant kon de schrijver wel zijn opvoering hiermee kracht bijzetten en het publiek bewust of onbewust beïnvloeden. Hoewel het moeilijk is om dit vast te stellen in deze colofon, zijn er andere waarbij een dergelijke beredenering niet ongepast zou zijn. Zie hiervoor *Colophon 7.745*.⁹⁶

a. 1488 Iacobus Fructius civis augustensis scripsit rubricavit illigavit cum clausuris hos libros duos vespertinale et matutinale in diversis partibus ligatos ad sacellum s. Iacobi ap. Patronique eiusdem in Albeck oppidulo pro quorum primo 17 aureos accepit pro secundo 20 pro summa amborum 37 aureos in omnibus expensis. *MBDS I 449,7*.

In het jaar 1488 heeft Jacob Fructius, burger van de stad *Augusta*, deze twee boeken geschreven, de rubrieken gemaakt en de boeken gebonden. Een boek bevat de Vespers en de ander de Metten. Ze zijn op diverse punten vastgebonden bij het altaar van de heilige Jacobus en in het dorpje van dezelfde patroon, Albeck. Hij heeft voor het eerste van deze werken 17 gouden munten ontvangen en voor het tweede 20. In totaal heeft hij 37 gouden munten ontvangen.

Colophon 7.745

Jacobus Fructius beschrijft zijn taken met de woorden *scribere*, *rubricare* en *illigare*. Het maken van rode rubrieken in manuscripten en het binden van boeken werden gezien als taken die los stonden van het schrijven. Niet alle schrijvers konden deze uitvoeren, omdat ze de vaardigheden ervoor niet bezaten.⁹⁷ Het feit dat deze kopiïst deze taken expliciet benoemt zorgt ervoor dat de aandacht van de lezer hiernaar wordt getrokken. Hiermee vraagt die niet alleen van hen een vorm van erkenning, maar laat die ook zien dat die meer kan en heeft gedaan dan de gemiddelde schrijver.

De positie van Fructius als schrijver kan afwijken van die van andere schrijvers. Er bestonden immers niet alleen schrijvers die als monniken in een klooster woonden en werkten, maar ook schrijvers die in dienst waren.⁹⁸ De doelen van deze schrijvers konden afwijken van die van monniken. De schrijvers van een klooster konden het werk doen omdat het was gevraagd, hoewel een schrijver in dienst waarschijnlijk meer waarde hechtte aan externe beloningen.⁹⁹ Deze beloning wordt aan het eind van deze colofon genoemd. Een beloning in de vorm geld amper voorkomt. Een ander voorbeeld hiervan is *Colophon 11.787*.

⁹⁶ Aan de hand van de colofon is niet te herleiden welke stad precies bedoeld wordt met *augustensis*.

⁹⁷ Zie Cyrus 2009, pp. 81-83 voor een kleine bespreking van verschillende gespecialiseerde taken van schrijvers. Zie Gibbs Kamath 2010, pp. 1301-1302 voor een introductie op rubrieken in de middeleeuwen.

⁹⁸ Cyrus 2009, p. 174.

⁹⁹ Cyrus 2009, 173.

Pretium pergameni istius libri 6 Petri aurei. Pretium scripturae sine illuminatione sive rubricatione 14 floren... aurei quos solvit M. Wolterus...

Liège 303 (= Iohannes Vinchin.)

De prijs van het perkament van dit boek was zes *aureii* van Petrus. De prijs voor het schrijven zonder het maken van afbeeldingen of rubrieken was 10 *aureii* met 4 florijnen van goud..., die meester Wolterus heeft betaald.

Colophon 11.787

Door deze beloningen expliciet te noemen suggereren de schrijvers niet alleen dat de boeken veel waard waren, maar ook dat de mensen die ze hadden gemaakt hun taken goed hebben verricht en hun geld verdienden. Zo worden deze beloningen gebruikt als *interpersonal prompts* die de goede kwaliteiten van de schrijvers laten zien. Het ontvangen van externe beloningen levert namelijk zelfvertrouwen op en helpt dus om de identiteit "schrijver" te versterken. Andere schrijvers noemen vanzelfsprekend ook vormen van beloningen, maar die zijn verbonden aan andere identiteiten en worden daarom later besproken.

Dit betekent niet dat schrijvers geen andere taken dan schrijven uitvoerden als ze die niet expliciet noemden. Zo konden ze zich ontfermen over de indeling van de pagina's. Ze moesten de ruimte inschatten en vrij houden voor afbeeldingen of hoofdletters en rekening houden met het plaatsen van woorden, alvorens ze het schrijfwerk begonnen.¹⁰⁰ Dit hoeven ze niet altijd in de tekst te noemen, omdat deze verdiensten visueel evident waren. Bovenstaande schrijftechnieken hebben echter weinig te maken met de vier soorten schrijvers. Het blijft hierbij belangrijk om het theoretisch kader zorgvuldig toe te passen, omdat deze categorisatie dus niet alle schrijfpraktijken omvat.

Er zijn nog enkele voorbeelden van *auctores* in de *Colophons de manuscrits*. Het valt op dat veel hiervan niet alleen door de schrijvers zelf worden genoemd, maar ook door de commentatoren van de manuscripten in de parateksten. Zie hiervoor ook de volgende colofon.

(sequentia per annum per Iohannem Maier scriptae, a. 1511)

München Clm 14593 (Auctor?). – cf. Clm 14644 a. 1485 f. 21-25

De *sequentia* zijn geschreven doorlopend in de periode van een jaar door Johannes Maier, in 1511.

Colophon 10.395

¹⁰⁰ Cyrus 2009, p. 82.

Hiermee geven de Benedictijnen van Le Bouveret aan dat zij niet weten of hun bronnen niet aangeven tot welke groep de schrijver van de colofon behoort. Het feit dat dat ze deze opmerkingen maken geeft aan dat het vaak moeilijk is om onderscheid te maken tussen *auctores* en andere soorten schrijvers, als het niet expliciet wordt vermeld. Alle voorbeelden tot nu toe maken namelijk gebruik van *scribere* of een variant ervan om hun schrijfwerk aan te duiden. In enkele gevallen maken schrijvers ook gebruik van andere termen, zoals het woord *compilare* in *Colophon 9.200*.

Ook de citaten waarin *compilare* voorkomt zijn lastig om te analyseren vanwege de bondigheid van de colofons. Slechts *Colophon 11.909* geeft een blik op het schrijverschap van deze soort schrijvers.¹⁰¹

Laus tibi sit xpe quoniam liber explicit iste.
Hunc lacopita legit dominoque iuvante peregit
Ex variis fregit texturis et bene degit
Quo sordes lavit xpm verum peramavit
Quo cupidosque pavit hunc catholicon nominavit
Continet hic varia documenta est [et] plurima cara
Celos et maria stellas utilia rara
Cuius amorque labor nostros redduntur in usus
Laus sibi sit et honor locus arce polique reclusus.
Amen.

....

Wolfenbüttel 4367.

Laat er lof voor jou zijn, Christus, aangezien het boek eindigt.
De broeder van Jakob heeft het gelezen en afgemaakt, terwijl de Heer hielp,
En hij heeft passages uit verschillende bronnen gehaald en heeft goed zijn tijd gespendeerd
Des te meer vuil die heeft gewassen, des te meer heeft die van de ware Christus gehouden,
En des te meer hij mensen van verlangen heeft gevreesd, des te meer hij Hem de zuiverende noemde,
Dit boek bevat verschillende en zeer geliefde documenten
De hemelen en zeeën en sterren, zeldzame nuttige dingen,
Laat er lof en eer en een plek die is afgesloten door de boog en de hemel zijn voor hem
Wiens liefde en werk werden gegeven voor ons nut.

Colophon 11.909.

Hoewel de schrijver zichzelf geen *compiler* noemt in deze passage, beschrijft hij wel helder de taak ervan. Hij schrijft immers passages uit verschillende bronnen over, evalueert die en schrijft aan de hand daarvan een nieuw werk. Met het vuil dat hij heeft gewassen bedoelt de schrijver dat hij schadelijke passages niet over heeft genomen. Met deze woorden geeft die aan dat deze evaluatie onderdeel is van zijn input en dit beschouwt als onderdeel van de identiteitsstandaard. Dit is een eigenschap die

¹⁰¹ Dit is slechts een van de drie alinea's van *Colophon 11.909*, maar de anderen heb ik niet toegevoegd omdat die niet relevant zijn voor dit argument.

niet door Bonaventura als zodanig wordt benoemd, maar vanuit het perspectief van identiteitsstudies wel aannemelijk is. Door deze evaluatie expliciet te benoemen is de omgeving eerder geneigd om de opvoering van de *compiler* als succesvol te accepteren.

Labels en termen kunnen onderzoekers van middeleeuws schrijverschap op een verkeerd spoor zetten. Er is hier geen sprake van actieve manipulatie van de schrijvers, maar het is nodig om de aard van de colofons op een andere manier te benaderen. Zie hiervoor *Colophon 12.038*.

(Scriptor Ysingrinus in fine novem versus addidit ex quibus patet eum << dire Chounradi nobilis ira in exilium missus>> in monasterio s. Emmeramni sub abbate Alberto asylum reperisse.)

München Clm 14051 s.12. f.125^v

De *scriptor* Ysingrus heeft op het einde negen verzen toegevoegd waaruit duidelijk wordt dat hij asiel vond in het klooster van de heilige Emmeramus onder abt Albertus <<nadat hij was verbannen, door de verschrikkelijke woede van de edele Koenraad>>.

Colophon 12.038

Doordat de opmerking tussen haakjes staat ligt het voor de hand dat die niet door Ysingrinus is geschreven, maar door een andere *commentator*. Mogelijk heeft Ysingrinus zichzelf als een *scriptor* beschreven, maar dat valt niet met zekerheid te zeggen. Het feit dat de *commentator* een opmerking maakt over Ysingrinus' tekst geeft aan dat deze opmerking hem opviel. Het is aannemelijk om te denken dat hij dus een passage schreef die afweek van de hoofdtekst. Het feit dat Ysingrinus de passage op het einde heeft geschreven en zelf woorden heeft toegevoegd (*addidit*) geeft aan dat het hier waarschijnlijk om een colofon gaat.

Aan de hand van deze korte passage blijkt het een moeilijke opgave om schrijvers te categoriseren aan de hand van Bonaventura's indeling. Deze problemen komen niet alleen voort uit het feit dat Ysingrinus deze colofon niet zelf heeft geschreven. Bonaventura's indeling heeft uitsluitend betrekking op het schrijven van hoofdteksten. De colofons vallen hier niet onder. Het is onbekend hoe deze *scriptor* de woorden van een ander verwerkte, maar het is wel duidelijk dat hij zijn eigen woorden heeft toegevoegd. De *scriptor* moest immers enige kennis van Latijn hebben om zijn leven in dichtvorm te beschrijven. Volgens Bonaventura's model zou Ysingrinus daarmee als een *auctor* benaderd moeten worden. Het feit dat de *commentator* van deze passage Ysingrinus een *scriptor* noemt, geeft aan dat die die geen waardeoordelen aan deze term hechtte, zoals Bonaventura deed.

Tegelijkertijd kan niet worden aangenomen dat Ysingrinus bij het schrijven van de hoofdtekst ook de rol van *auctor* vervulde. Het is mogelijk dat hij de hoofdtekst overschreef, maar de colofon wel

zelf bedacht. Volgens de moderne identiteitstheorie kan het schrijven van een colofon als een nieuwe opvoering worden gezien die kan volgen op een eerste opvoering, namelijk het schrijven van de hoofdtekst. Hierbij kon de auteur dus ook een andere categorie en rol van schrijver aannemen. Volgens dit principe wordt het concept schrijverschap op een bredere manier gebruikt dan in hoofdstuk 3. Desalniettemin is het wel aannemelijk dat deze tweede opvoering enigszins beïnvloed moest zijn door de eerste. Een schrijver kon namelijk vermoeid zijn na het werk en daardoor geen hoge verwachtingen of de energie hebben om een uitgebreide colofon te schrijven.

Desalniettemin laat deze passage zien dat identiteit de inhoud van de colofons kon beïnvloeden. Hoewel het gedicht niet terug te vinden is, blijkt uit de inhoud dat de schrijver zich inzette om gebeurtenissen te beschrijven die van groot belang moeten zijn geweest voor zijn leven en identiteit. Het is mogelijk dat Ysingrinus in het gedicht ook andere identiteiten in het gedicht opvoerde, maar het feit dat de commentator van deze passage deze persoonlijke boodschap benadrukt, kan aangeven dat deze verbondenheid met het klooster het meest prominent was. Het is aannemelijk dat deze verbondenheid vanzelfsprekend hoog in de *salience hierarchy* stond. De identiteit werd namelijk niet alleen ondersteund kwalitatief door de schrijver zelf, maar ook de mensen in zijn omgeving en in het klooster konden deze verbondenheid kwantitatief stimuleren.

Ook de vermelding van een verbanning is een interessante opmerking vanuit het perspectief van identiteit. Dit is namelijk een heftige gebeurtenis en zou ongetwijfeld het mechanische proces van de opvoering van zijn identiteit – wat die ook was – moeten hebben doorbroken zonder kans op herstel binnen de gebruikelijke opvoeringscontext. Hierdoor was het niet mogelijk om zelfvertrouwen te verkrijgen door de identiteit op te voeren en was het dus nodig om die te verwaarlozen of een nieuwe opvoeringscontext te vinden. De nieuwe opvoeringscontext was dus waarschijnlijk erg belangrijk voor de schrijver en kon een aanleiding zijn om het gedicht te schrijven.

De *causae finales* van dergelijke passages vormen goede punten voor discussie. Mogelijk uit de schrijver met deze passage voornamelijk zijn dank aan Albertus. Op die manier is het gedicht in lijn met de categorie “Lof en Dank” van Neuhauser.¹⁰² Door te bedanken kan de schrijver zich identificeren met het klooster van de heilige Emmeramus als een groep en zich afzetten van zijn eerdere identiteit.¹⁰³ Door de verbanning expliciet te vermelden kan hij namelijk ook waardeoordelen aan zijn uitspraken toekennen. Hij kon bijvoorbeeld Koenraad in een slecht daglicht kon zetten door zijn *dira*

¹⁰² Neuhauser 2010, pp. 77-79.

¹⁰³ Het is onbekend of deze groep ook het lezerspubliek was, maar dat zou met het oog op de opvoering van zijn identiteit geen onlogische beredenering zijn.

ira te noemen. De schrijver kon dus zorgvuldig zijn woorden kiezen om zich te identificeren, een vorm van *selective affiliation*.

De bondigheid van colofons lijkt dus op het eerste gezicht veel nadelen met zich mee te brengen. De identiteitstheorie kan helpen om de opvoering van *auctores* en ander soort schrijvers te verklaren. Het is namelijk aannemelijk dat een *auctor* meer verwachtingen had van zijn werk dan andere soorten schrijvers. Er was immers meer kennis nodig om het werk te schrijven en de persoon was meer met de stof van het werk betrokken dan iemand die de tekst louter overschreef. Dit kon afwijken van de instelling van monniken in kloosters die soms gedwongen waren om een werk te schrijven simpelweg omdat een meerdere het van ze had gevraagd. Vanwege deze hoge verwachtingen moest de *auctor* meer succes behalen om zijn/haar zelfvertrouwen te ontvangen.

In een enkel geval legt een *scriptor* woorden in de mond van een *auctor*. Hiermee probeert die meer autoriteit aan het werk te schrijven en de mening van de lezers te sturen. Zie hiervoor *Colophon 12.039*.

Expletum est hoc opus Pisis in contrata s. Felicis in domo quondam Petri cirurgici a.d.
1259.

Conticet hic doctor; finem fecit hic quoque scriptor
Doctor Guilielmus: scriptor fuit Israel huius.

Firenze Riccard. 229 Guilielmus L.I.v.
Ithael. cf. Ricemarch, s. 11.

Dit werk is voltooid in Pisa, het land van de heilige Felix, in wat ooit het huis van Petrus de chirurg was.

Hier zwijgt de geleerde. Hier maakt *scriptor* het einde.
de geleerde heette Guillelmus: Zijn *scriptor* heette Ithael.

Colophon 12.039

Guilielmus zet zichzelf niet neer als *auctor*, maar dat doet Ithael voor hem. Hoewel uit deze colofon niet blijkt wat voor soort schrijver Guilielmus was, blijkt uit de context van de colofon dat die een *auctor* moest zijn geweest. Deze colofon is immers gevonden in Guilielmus' boek, de *Scientia Physica magistri Guilelmi de Conchis*.¹⁰⁴ Toch lijkt ook de *scriptor* hier in enige mate de rol van *auctor* op te voeren. Op tekstueel gebied lijkt de colofon namelijk vrij sober, omdat die slechts uit twee verzen bestaat. De verzen lijken niet overeen te komen met verzen die zijn gevonden in andere manuscripten.

¹⁰⁴ *Codex codicum manuscriptorum qui in Bibliotheca Riccardiana Florentiae adservantur in quo multa opuscula anecdota in lucem passim proferuntur et plura ad historiam litterariam locupletandam inlustrandamque idonea, antea ignota exhibentur*, p. 229.

In theorie kon de *scriptor* ze dus zelf hebben geschreven, maar dat kan niet met enige zekerheid worden gezegd. De eigenschappen die de schrijver aan Guilelmus' schrijverschap verbindt komen overeen met de eigenschappen van een *auctor* volgens Bonaventura. Die beschreef een *auctor* namelijk als een geleerd persoon (*doctor*) die kennis van zijn stof heeft. Dat betekent dat die geleerdheid een belangrijke eigenschap was van de schrijvers identiteit.

De opvoeringen van de schrijvers zijn met elkaar verbonden. Ithael zou namelijk alleen zelfvertrouwen krijgen voor het opvoeren van zijn taak, als het publiek er positieve feedback op geeft. Als dat publiek niet daartoe in staat is, omdat het boek inhoudelijk niet aanslaat, zou dat ook consequenties kunnen hebben voor de waardering van Ithael's opvoering. Daarom was het voor hem nodig om de Guilielmus' autoriteit (en daarmee die van het werk) te bevestigen. Alleen door zijn geleerdheid was het immers mogelijk om de taak van *auctor* te vervullen. Het publiek kon deze feedback echter lastig direct uitdragen, omdat het boek als medium directe feedback op de opvoering belemmert. Door gebruik te maken van *interpersonal prompts* kan de schrijver echter uitdragen hoe hij wil dat de *auctor* gezien wordt.

Daarnaast kan de *scriptor* zijn eigen *auctoritas* omlaag halen door *auctoritas* van de *auctor* te bevestigen. De constructie *hic... hic* laat immers een tegenstelling zien tussen de twee schrijvers. Desalniettemin laat die door zijn kennis van Latijn wel zien dat die zijn identiteit als schrijver goed op kon voeren, al dan niet op een nederige rol manier. Bovendien kon de schrijver hiermee, overeenkomstig met de middeleeuwse theorie over schrijverschap, eventuele toekomstige kritiek op zijn opvoering van de hand wijzen.

Het idee van zelfvertrouwen lijkt enigszins tegenstrijdig met het middeleeuwse gevoel van nederigheid. Hoe kon iemand zich immers nederig opstellen jegens God of zijn meerdere, als die zichzelf in zijn werken trots opstelde? Als zelfvertrouwen het doel van identiteit is, was het dus nodig dat schrijvers deze trots op een manier verborgen. Mogelijk konden schrijvers dit doen door nederige termen voor zichzelf te gebruiken, zoals *scriptor*. In dit geval zou deze term niet alleen naar het fysiek opvoeringselement van de taak van schrijver verwijzen, maar ook naar waardeoordelen. Dit komt overeen met Bonaventura's waardeoordelen over de soorten schrijvers. Zie hiervoor *Colophon 9.675*.

Hic opus hoc finit et scribere definit auctor,
quod Scoticonicon iure vocare solet.
Continet iste liber actus gestus venerandos
regum pontificum sic procerum populi,
Quinque libros Fordoun, undenos auctor arabat
sic tibi clarescit sunt sedecim numera.
Ergo pro precibus petimus te lector eorum,
Ut sint regnicole scriptor uterque poli.
... Non Scotus est xpe cui liber non placet iste

Edinburgh Univ. 186.

Dit boek, dat de *auctor* terecht pleegt de *Scoticonicon* te noemen, eindigt hier en hij houdt op het werk te schrijven.
Dit boek bevat de gedane eerbiedwaardige daden van koningen, zulke nobele priesters van het volk. Fordoun bewerkte vijf boeken, de *auctor* elf. Het is dus duidelijk aan jou dat er zestien in aantal schitteren.
Dus wij vragen jou, lezer om die smeekbeden, opdat jij zelf en de *scriptor* bewoners van het koninkrijk van de hemel worden...

... Christus is ontevreden met die persoon, aan wie het boek niet behaagt.

Colophon 9.675

In dit gedicht beschrijft de schrijver zichzelf als *auctor* en *scriptor*. Uit de inhoud blijkt hij voornamelijk een *auctor* te zijn geweest. Niet alleen gebruikt hij de term zelf, maar hij geeft aan dat hij elf boeken zelf heeft geschreven. Vanwege deze verdiensten vraagt hij de lezer om voor hem te bidden. Daarnaast maakt de schrijver, overeenkomstig met Bonaventura's indeling, gebruik van eigen woorden en die van anderen. De formule *sit laus et gloria Christo* komt, bijvoorbeeld, regelmatig voor in andere colofons.¹⁰⁵

Het is mogelijk dat de schrijver niet alleen zichzelf een *scriptor* noemde, omdat het als synoniem van *auctor* werd gezien. De term *scriptor* wordt namelijk op een specifieke in het gedicht gebruikt, waarmee die het beeld over zijn identiteit en de connotaties die mensen ermee hebben kan sturen als *interpersonal prompts*. In de regels waarin hij zichzelf *auctor* noemt, benoemt hij niet alleen de inhoud van zijn werk, maar ook de omvang. De auteur heeft immers elf van de zestien boeken van het historisch werk geschreven. In deze woorden kan een gevoel van trots zitten.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld *Colophon 8.023* of *Colophon 11.995*. Zie ook Neuhauser 2010, p. 78.

¹⁰⁶ Simpson 2008, pp. 68-70.

Deze colofon vormt een bijzondere casus. De *auctor* breidt namelijk het werk van Fordoun, de oorspronkelijke schrijver van de *Scoticronicon*, uit. Door dit werk te benoemen, laat de schrijver zien dat hij afhankelijk was van zijn teksten en kan hij zichzelf nederig opstellen. Toch vult de auteur Fordouns werk op enkele punten in deze vijf boeken aan.¹⁰⁷ In deze boeken werkte hij dus niet alleen als een *scriptor*, maar ook als een *commentator* of gedeeltelijke *auctor*.

Elk boek dat de auteur schrijft kan worden gezien als een afzonderlijke opvoering, die elf keer moet worden voltooid om het uiteindelijke doel te behalen. Niet alleen voert de auteur dus elke keer dat hij een boek schrijft de identiteit “auteur” op, maar er is ook één enkele opvoering op de lange termijn, waarmee wordt bedoeld dat de schrijver het werk als geheel schrijft. Het schrijven van zoveel boeken moest een zwaar en langzaam proces zijn geweest. Het schrijven van boeken kon namelijk enkele maanden of zelfs jaren in beslag nemen. Het is niet bekend of het schrijven een continu proces was. Mogelijk schreven schrijvers niet alle dagen of alle seizoenen.¹⁰⁸ Het inplannen en vervolgens uitvoeren van zo’n project houdt in dat de auteur zeer waarschijnlijk hoge verwachtingen van zijn opvoering had en dat daarom ook zijn succes relatief groot moet zijn geweest om zelfvertrouwen op te leveren.

De schrijver had een enorme reserve aan zelfvertrouwen nodig om het grote project te voltooien. Als het schrijven van deze boeken als één grote opvoering wordt gezien, zou die namelijk pas op het einde zelfvertrouwen krijgen voor het hele project. Het is dus aannemelijk dat de schrijver genoeg zelfvertrouwen moest hebben verdiend per boek om het plan door te zetten. Door zijn doel en prestaties expliciet te vermelden kon die positieve feedback (lof) op zijn werk vragen van zijn lezer. De colofon kon als *opportunity structure* gebruikt worden om die feedback te vragen. Uit deze casus blijkt dus hoe zelfvertrouwen en de opvoering van identiteit bij kon dragen aan de vorming van schrijverschap in de colofons.

Het lijkt er op eerste gezicht niet op dat schrijvers hun schrijverschap expliciet uitten door een bepaalde terminologie te hanteren. Er werden immers veel algemene termen gebruikt om het schrijfproces te beschrijven, waardoor het niet mogelijk of lastig was om de soorten schrijvers van elkaar te kunnen onderscheiden. Hier kunnen verschillende verklaringen voor zijn. Het ligt het meest voor de hand dat de schrijvers geen waardes hechtten aan de verschillen in de praktijk of het niet nodig vonden om die te benadrukken. De schrijfpraktijk zou namelijk vanzelfsprekend aan het licht komen in de platte tekst. Een schrijver kon wel bijzondere verdiensten vermelden, zoals het binden van het boek, maar ook dat was geen vereiste. Desalniettemin blijkt wel dat schrijvers hun identiteit “schrijver”

¹⁰⁷ Volgens Skene 1871, xii-xiii. Hier worden geen voorbeelden bij genoemd.

¹⁰⁸ Cyrus 2009, pp. 55; 136; 169.

opvoerde in de colofon en daarvoor geregeld zelfvertrouwen wilden ontvangen. Het verlangen naar dit zelfvertrouwen vormde dus in enige mate het schrijverschap.

7. Het *Lexicon Identitatum* – Meer dan een schrijver

7.1. *Non Scotus est Christie cui liber placet iste*

Het schrift is een bijzonder medium. De colofon is in de praktijk een *charta rasa*, een lege pagina waarop elke schrijver in theorie zou kunnen schrijven wat hij/zij wil. Niet alleen kunnen schrijvers hierdoor de identiteit “schrijver” opvoeren, maar ook andere identiteiten die hoog in de *saliency hierarchy* staan. Zie hiervoor opnieuw *Colophon 9.675* van de *auctor* van de *Scoticronicon*. Hierin probeert hij namelijk niet alleen een connectie te leggen met zijn publiek op basis van zijn eigen *auctoritas*, maar ook op basis van zijn identiteit als Schot. Dit komt naar voren in het laatste vers: *Non Scotus est Christie cui liber placet iste* (hij is geen Schot, bij Christus, aan wie het boek niet behaagt).

Met deze zin impliceert de schrijver dat zijn lezerspubliek ook uit Schotten bestaat. Hij wil niet alleen zichzelf met die groep identificeren, maar probeert ook deze groep te overtuigen van zijn kennen en kunnen. Het benadrukken van deze cohesie zou volgens de identiteitstheorie geen gek fenomeen zijn. De *Scoticronicon* bevat immers legendes en wonderen van Schotland die in de praktijk als *interpersonal prompts* fungeren die deze cohesie versterken. Bovendien wordt de identiteit waarschijnlijk opgevoerd binnen een kloostergemeenschap in Schotland.¹⁰⁹ Dat betekent dat de identiteit kwantitatief ondersteund wordt en het publiek van de schrijver geneigd kan zijn om die identiteit relatief hoog op de *saliency* of de *prominence hierarchy* te zetten.

De schrijver lijkt de identiteit van zijn lezers in een bepaalde richting te duwen. Hij stelt namelijk dat zijn publiek alleen de identiteit “Schot” goed opvoert als het boek behaagt. Er is dus enige kruisbestuiving tussen deze twee identiteiten. Dit valt op omdat twee identiteiten volgens de identiteitstheorie idealiter van elkaar zijn gescheiden. De aanwezigheid van twee identiteiten kan in één opvoering leiden tot een verstoring van een van deze identiteiten.¹¹⁰ Deze casus laat zien dat een zuivere analyse volgens de identiteitstheorie als gevolg kan hebben dat identiteiten en personen teveel in hokjes worden gezet. Bovendien worden mensen vaak gelimiteerd tot één identiteit, hoewel een persoon veel meer identiteiten heeft. Mogelijk voeren mensen deze identiteiten niet op omdat ze de opvoeringscontext daarvoor niet geschikt vinden of omdat deze identiteit niet hoog genoeg staat op de *saliency hierarchy*.

De praktijk van het opvoeren van identiteiten vormt hier een probleem. Een persoon kan namelijk zijn identiteit onbewust opvoeren. In het geval van *Colophon 9.675* is het mogelijk dat de

¹⁰⁹ Simpson 2008, pp. 68-70.

¹¹⁰ Burke & Stets 2009, p. 78.

schrijver niet alleen zijn identiteit “Schot” opvoert om groepscohesie te vormen. De identiteit “Schot” wordt immers in deze colofon niet uitgebreid opgevoerd. Het wordt eerder gebruikt als een waarschuwing.¹¹¹ Het is niet nodig om identiteiten die in colofons voorkomen geheel van elkaar te scheiden, maar om te onthouden dat het opvoeren van identiteit een complex fenomeen is.

7.2. De schrijver als christen

Middeleeuwse schrijvers wilden niet alleen gezien worden als goede schrijvers, maar ook als goede christenen. Dit is dan ook de identiteit die het vaakst in de colofons werd opgevoerd en er zijn veel tekstelementen in alle soorten en maten die wijzen op het christendom. Die identiteit stond hoog op de *prominence hierarchy* en *salience hierarchy*. Het zijn van een goede christen was namelijk een ideaal dat ten alle tijden nagestreefd diende te worden. Mensen die deze rol succesvol opvoerden zouden uiteindelijk de hoogste beloningen verdienen, een eeuwig leven in Gods paradijs.

Het klinkt bijna onzinnig om te zeggen dat het schrijverschap van middeleeuwse schrijvers is gevormd door hun christelijk geloof. Dit staat immers bijna gelijk aan het intrappen van een open deur. Toch is het wel belangrijk om de opvoering van deze identiteit te onderzoeken, omdat het kan laten zien hoe schrijvers zichzelf konden en wilden representeren in de colofons. Een analyse van de christelijke identiteit kan laten zien welke keuzes schrijvers maakten en hoe die het meeste zelfvertrouwen konden opleveren.

Er zijn veel colofons die in eerste instantie onopvallend en overbodig lijken, maar die volgens de theorie wel als een kleine opvoering van een christelijke identiteit gezien kunnen worden. Ik beschouw een groot gedeelte van deze korte uitspraken niet per definitie als opvoeringen van die identiteit, omdat de schrijver een identiteit die zo hoog op de hiërarchie staat bijna altijd onbewust opvoerde. Hieronder vallen bijvoorbeeld colofons waarin slechts een enkele *deo gratias* staat vermeld of het bijhouden van de dagen en jaren aan de hand van heiligen of vanaf de geboorte van Christus.¹¹² Het ligt voor de hand dat deze symbolen op een onbewust niveau werkten en dat ze niet prominent werden opgevoerd als symbolen voor christelijke identiteit. Desalniettemin kunnen deze uitspraken door veel herhaling wel die christelijke identiteit op een onbewust niveau versterken.

Doordat iedereen christen was en de gehele wereld in het teken van het geloof stond, konden mensen zich kwalitatief en kwantitatief veel aan deze identiteit wijden. Het was dus ook niet nodig om rekening te houden met *selective affiliation*, omdat er geen mensen waren die de identiteit actief

¹¹¹ Zie ook Drogin 1983 voor een grondige uiteenzetting van dergelijke waarschuwingen in de vorm van vloeken in manuscripten.

¹¹² Variaties zijn onder andere, maar niet gelimiteerd tot: *gratiam Dei* of *gratias Christo*.

ontkenden. Bovendien kon het overschrijven van boeken in veel gevallen als onderdeel van de *Opus Dei* worden beschouwd, het werk dat monniken voor God deden in het klooster.¹¹³ Hierdoor werden de identiteiten “christen” en “schrijver” nauw met elkaar verbonden.

Ook de fysieke opvoeringscontext van de kloosters draagt bij aan het opvoeren van deze twee identiteiten. In grotere kloosters kon er, bijvoorbeeld, een *scriptorium* zijn. Dit was een grote kamer waar monniken het overschrijfwerk konden uitvoeren. In kleinere kloosters konden kopiisten in de kloostergang of in kleine ruimtes die daaraan grensden schrijven. In deze *scriptoria* waren kaarsen, uit angst voor brand, verboden. Het werk moest dus overdag gebeuren. Alleen kopiisten mochten deze ruimte betreden en er moest stilte heersen, zodat ze niet werden afgeleid. Daarom was er een systeem van gebaren, waarmee kopiisten konden communiceren.¹¹⁴

Alles in de omgeving was bedoeld om de opvoering van de identiteit, het fysieke schrijven, zo goed mogelijk te laten verlopen. De kopiisten pasten aan de ene kant zichzelf aan om in een stabiele omgeving te werken. Door complete stilte was het namelijk mogelijk om consistent input te leveren, zonder dat die werd verstoord door de omgeving. Aan de andere kant konden ze de omgeving aanpassen en verstoringen vermijden. Een brand kon bijvoorbeeld een grote verstoring zijn en door kaarsen te vermijden voorkwamen kopiisten dit. De aanwezigheid van andere schrijvers zorgde ervoor dat mensen eerder geneigd waren om hun identiteiten goed op te voeren naar de buitenwereld. Ook al worden deze fysieke aspecten niet altijd genoemd in de colofons, droegen ze waarschijnlijk wel bij aan de opvoeringen van de identiteiten “schrijver” en “christen”.¹¹⁵

Het aanhalen van een christelijke identiteit kon ook een andere reden hebben. Niet alleen was de opvoering van schrijver al in enige mate verbonden met de *Opus Dei*, maar het kon ook te maken hebben met de extrinsieke beloningen die een schrijver voor het opvoeren van deze identiteit ontving, het eeuwige leven. Deze beloningen werden regelmatig genoemd. Zie hiervoor ook *Colophon 19.091*.

¹¹³ Cyrus 2009, p. 169.

¹¹⁴ Diringier 1976, pp. 31-34.

¹¹⁵ Zie ook Clayton 2006 voor een discussie van deze fysieke omgeving.

Sit nomen dni benedictum ex hoc nunc et usque in seculum.

Qui scripsit hunc librum, ducatur in paradisum;

Et qui in eo legetis, dnm pro scriptore rogetis.

Explicit... scriptus per me (blanc) pro serenissimo ducali dominio Venetorum castelanum castri Catari et completo die 3 mensis februarii 1427 nativitatis dni nostri Ihu xpi in dicto castro.

Oxford Bodl. Can. Bibl. 38.

Laat de naam van de heer gezegend zijn vanaf het heden tot in de eeuwigheid zijn.

Laat de persoon die het boek heeft geschreven worden geleid naar het paradijs;

En laat de lezers bij de heer bidden voor de *scriptor*.

Hier eindigt het boek... geschreven door mij (...) voor de meest nobele graaf van de mensen uit Venetië, in Kotor en het was in die stad afgemaakt op 3 februari 1427 volgens de jaartelling van onze heer Jezus Christus.

Colophon 19.091

Deze colofon bestaat uit een afwisseling van poëzie en proza. In het prozaïsche stuk worden vaste gegevens van een colofon vermeldt, waaronder de plaats en datum van schrijven. De twee versregels, aan de andere kant, zijn formules en kwamen dus ook in andere colofons voor.¹¹⁶

De versregels vormen een verzoek waarin de kopiïst zijn lezer vraagt om hem een beloning te geven in de vorm van een gebed aan God. Dit is een vorm van symbolische interactie tussen lezer en kopiïst. De interactie lijkt echter niet alleen een interactie tussen twee verschillende identiteiten, maar voornamelijk tussen twee christenen. De kopiïst vraagt namelijk geen aparte beloning voor het succesvol opvoeren van de identiteit "schrijver", maar beweert dat hij door het opvoeren van die identiteit, zichzelf ook als een goede "christen" opstelt en daarvoor een beloning verdient.

Het lijkt voor de hand te liggen dat de afwisseling tussen poëzie en proza een bewuste keuze is. De auteur had ervoor kunnen kiezen om de woorden *Deo gratias*, of een dergelijke uitspraak in proza, te gebruiken. Een poëtische vorm is, aan de andere kant, een manier om input te leveren waardoor het publiek meer geneigd kon zijn om positieve feedback te geven. De schrijver kon hiermee namelijk suggereren dat hij in enige mate bekend was met literatuur, waarmee hij beter aan de identiteitsstandaard van "schrijver" voldeed. Door een dergelijke formule te gebruiken, liet de schrijver immers zien dat hij wist hoe hij de woorden van een ander moest gebruiken. Hoewel die het niet expliciet vermeldde, ligt het voor de hand dat zijn lezerspubliek zich ervan bewust was dat hij hier gebruik maakte van die formules en hem daarom als een *compilator* zagen.

Niet alleen kon de schrijver als doel hebben om zijn schrijfkunsten te laten zien, maar voornamelijk ook om zijn christelijke identiteit op te voeren. De colofon bevat niet alleen een christelijke inhoud, maar de opvoering van die identiteit past ook binnen de context van het manuscript. De colofon is immers gevonden aan het einde van een manuscript van het Nieuwe

¹¹⁶ Zie ook *Colophon 10.349*.

Testament.¹¹⁷ Deze context zorgt ervoor dat de schrijver tijdens het schrijven met een christelijke identiteit werd geconfronteerd en daardoor ook gemakkelijk opvoerde bij het schrijven van een colofon. De schrijver vraagt bovendien geen externe beloning die alleen wordt verbonden met zijn ambt als schrijver, maar voornamelijk een die wordt verbonden met zijn geloof.

In slechts enkele gevallen wordt er niet alleen verwezen naar de beloning, maar ook naar de straf die schrijver had ontvangen als die zijn identiteit niet goed had opgevoerd. Zie hiervoor *Colophon 7.432*.

Est hic de Cumbis frater I. religionis
...
Hic pennis fixi. Penitet si quid male scripsi.
Hoc scripsi totum. Pro pena da mihi potum.
Hoc opus exegi. Sit regum gloria Regi.
...
Laus est finire. Pudor incepta perire.
Laus tibi sit xpe. Quum liber explicit iste.
Oxford Bofl. Can. Script. Eccl. 136 s. 14 (ante 1366).

Hier is broeder Iohannis van Cumbis ,
...
Ik heb hier de pen vastgemaakt. Laat het me spijten, als ik iets slechts heb geschreven.
Ik heb dit werk geheel geschreven. Geef mij drank voor mijn pen.
Ik heb dit werk uitgevoerd. Laat er glorie zijn voor de koning der koningen.
...
Het is een eer om het werk te beëindigen. De schaamte is begonnen te sterven.
Laat er lof zijn voor jou Christus. En dit boek beëindigt deze lof.

Colophon 7.432

Johannes van Cumbis identificeert zichzelf in beginsel als *frater*. Hij impliceert in de tekst dat hij karaktereigenschappen bezit die bij een schrijver passen. Hij heeft immers een gevoel van trots dat het werk is beëindigd, een intrinsieke beloning voor het opvoeren van die identiteit. De schaamte waar hij naar verwijst met de woorden *pudor incepta perire* geeft het tegenovergestelde weer. Deze heeft die namelijk overwonnen en hij heeft daardoor zelfvertrouwen gekregen.

Er zijn veel colofons waarin de schrijver klaagt over het volbrengen van zijn werk. De schaamte waar Johannes naar verwijst is hier enigszins een voorbeeld van, omdat de schrijver daarmee aangeeft dat het werk ook negatieve gevoelens teweegbrengt. Dit lijkt enigszins tegenstrijdig met de positieve energie die zelfvertrouwen op zou moeten leveren. Volgens de theorie van Burke & Stets zouden

¹¹⁷ *Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae: Codices Graecos et Latinos Canonicianos. Pars Tertia*, p. 262.

negatieve gevoelens immers geen beloningen opleveren en daardoor konden ze ervoor zorgen dat een identiteit lager op de hiërarchie van identiteiten kwam. De beloning voor het schrijven heeft echter niet zozeer betrekking op de identiteit van schrijver, maar op de christelijke identiteit. In het christendom was lijden een centraal onderdeel van het geloof. Door te lijden kon de schrijver immers uiteindelijk de beloning van het eeuwige leven ontvangen. Door veel werk te verrichten en daardoor gepijnigd te worden, laat de schrijver dus niet alleen zien dat die veel inspanning heeft verricht voor het werk, maar ook zijn christelijke identiteit op heeft gevoerd.

De christelijke identiteit en de identiteit “schrijver” zijn dus erg met elkaar verweven. In sommige gevallen lijken de schrijvers zich ervan bewust te zijn dat hun geloof hun schrijverschap in grote mate stuurt. Zie hiervoor *Colophon 7.452*.

Finis valde bonus sit nobis Iesus xps ob cuius reverentiam cuius (!) hic liber est scriptus. Amen. A.d. 1467 d. vero 13 iunii in die beatissimi patris nostri s. Antonii Paduani presens volumen fuit completum. Unde laudetur xps et Maria mater eius et signifier Franciscus. Revera animosior fui in fine quam in principio quia in illo expertus sum multum hominem debere inclinari servicio Dei qui in labore tali complacere cupit homini mortali. Dieu vous gart cortois mon ami. J.G. Dorurier.

Expliciunt... anno quo supra die vero 9 iulii qua die precedenti dñi I. X. pro quo hoc volumen dei gratia scripsi precibus quibus potui ipsum rogando ne Matisconem vellet ire propter pestem que valde affligit incolas regionis illius. Dñs autem omnipotens omnes famulos suos illa preservare dignetur Amen. Jesus. Maria. Franciscus. Katerina. Clara.

Lyon 422 (348) f.368.

Laat het einde, Jezus Christus, zeer goed zijn voor ons omdat we hem vereren voor wie dit boek is geschreven. Amen. Dit aanwezige werk is voltooid op 13 juni 1467 op de dag van onze vader, de zeer gelukkige Antonius van Padua. Daarom worden Christus en zijn moeder, Maria, en Franciscus, drager van het symbool, geprezen. In werkelijkheid was ik meer gevuld met moed op het einde dan in het begin, omdat ik op dat moment ervaren hoeveel een mens moet buigen voor de dienst van God, die in zoveel werk de sterfelijke mens wil plezieren. *Dieu vous gart cortois mon ami. J.G. Dourier.*

Hier eindigt het boek... en in dat jaar, maar op een latere dag (9 juli) gebeurde dit. Op de voorafgaande dag van de Heer Jezus Christus, voor wie ik dit boek uit dank aan God heb geschreven, heb ik gebeden met de smeebeden, waarmee ik kon. Ik deed dit door te vragen dat hij niet naar Mâcon wilde gaan vanwege de pest die de inwoners van dat gebied zeer pijnigde. Maar laat de almachtige God het waardig achten om al zijn dienaren daar te redden. Amen. Jezus. Maria. Franciscus. Katerina. Clara.

Colophon 7.452

Deze colofon valt om twee redenen op. Ten eerste vermeldt de schrijver expliciet dat het werk is voltooid op de dag van Antonius van Padua. De schrijver beweert dat hij daarom niet alleen Christus prijst, maar ook Maria en Franciscus. Het is echter onduidelijk wat de schrijver precies met deze “daarom” (*unde*) bedoelt. Werden deze mensen geprezen omdat het boek überhaupt was voltooid of omdat het op die specifieke dag was voltooid? In dat laatste geval beweert de schrijver dat die

specifieke dag zijn input heeft gevormd. Het is echter aannemelijk dat dit niet echt het geval was. Het was immers gebruikelijk om de dagen bij te houden aan de hand van feestdagen van heiligen.¹¹⁸

Het vervolg van de tekst laat zien hoe het schrijfwerk de christelijke identiteit heeft gestimuleerd. De schrijver geeft immers aan dat hij zelfvertrouwen heeft gekregen omdat die zijn taak als schrijver heeft uitgevoerd. Dit zelfvertrouwen werd pas ontvangen nadat het succes werd behaald. Over de grootte van de pretenties van de schrijver kan er niets gezegd worden, maar zijn woorden impliceren wel dat het verworven zelfinzicht als een groot succes gezien kan worden. Hij is namelijk tot inzicht gekomen hoeveel een mens moet buigen voor de dienst van God. De schrijver laat hiermee ook een duidelijk leerproces zien. Door dit proces, uitgevoerd door de identiteit “schrijver”, heeft die ook zelfvertrouwen gekregen voor de opvoering van de identiteit “christen”.

Deze colofon bevat een aantal *interpersonal prompts*. Soms is het echter een moeilijke opgave is om te beargumenteren dat een tekstuele stimulus daadwerkelijk symbool staat voor een christelijke identiteit. Het is ook mogelijk dat de identiteiten “schrijver” en “christen” zo zijn verweven dat stimuli als opzettelijke opvoeringen van beide identiteiten moeten worden gezien. Het woord *finis* in de eerste regel kan namelijk naar twee soorten eindes verwijzen. Dit woord verwijst enerzijds naar het einde van het leven en de kopiïst vraagt met deze woorden om te mogen leven in het hiernamaals. Daarnaast verwijst *finis* in andere colofons regelmatig naar het einde van het overschrijven van het boek en fungeert dit als een typische opening van een colofon. Zie bijvoorbeeld *Colophon 10.961*.

Et sic est finis huius... in die s. Ambrosii
a.d. 1438. f. 263
Et sic est finis huius libri a.d. (14)38.
Finito libro sit laus et gloria xpo.
Iohannes Piburger. f.314.
Kraków Univ. 2033.

En zo is het einde van dit boek... op de
dag van de heilige Ambrosius, 1438.
En zo is het einde van dit boek op 1438.
Nadat het boek afgemaakt is, laat er lof
en glorie voor Christus zijn.
Johannes Piburger.

Colophon 10.961

Het is aanlokkelijk om een keuze te maken tussen die twee interpretaties en niet beide als mogelijkheid open te laten. De interpretatie van *finis* als hiernamaals lijkt aannemelijker, omdat de woorden *Iesus*

¹¹⁸ Zie bijvoorbeeld *Colophon 10.960; 10.961*.

Christus congrueren met *finis*, waardoor de christelijke identiteit van *finis* wordt bevestigd. Toch zou een christelijke definitie een mogelijke zinspelning niet uitsluiten.

De aanwezigheid van het christendom kan gezien worden als een emotioneel anker voor de identiteit van de schrijvers dat onderdeel is van de *opportunity structure* van het individu. Dit betekent niet dat de schrijver zich tijdens het schrijven van een colofon in een nieuwe situatie bevond, waarin een persoon een gedeelte van zijn eigen identiteit mee moest nemen om stevig in zijn schoenen te staan. Colofons konden een brug slaan tussen de wereld van het boek en de leefwereld. De identiteit “schrijver” was namelijk een episodische identiteit. Dit betekent dat het mechanische systeem van de opvoering “schrijver” werd doorbroken wanneer die klaar was met zijn opvoering. De colofon kon het einde van de opvoering van schrijver aangeven. Volgens Burke & Stets kan het breken van zo’n identiteit enige mate van onrust veroorzaken. Het kond dus voordelig zijn om een identiteit die hoog op de *prominence* en *salience hierarchy* stond (gedeeltelijk) aan te nemen om het beëindigen van deze episodische identiteit te verwerken. Bovendien resoneerde deze identiteit waarschijnlijk het meest met het publiek.

De christelijke identiteit in colofons lijkt een nietszeggend fenomeen. Vanuit de identiteitsstudies echter wordt duidelijk hoeveel invloed deze identiteit heeft op de vorming van schrijverschap. Deze identiteit uitte zich op allerlei manieren die verder gingen dan de categorieën van vier soorten schrijvers of hun nederige status als *causa efficiens*. Een schrijver kon wel gebruik maken van formules of vaste uitspraken uit verschillende bronnen, waardoor die leek op een *compiler* of *scriptor*. Een andere schrijver kon zich als een *auctor* opstellen door zelf gedicht aan Christus te schrijven. In deze gevallen lijkt het wel dat de schrijver de christelijke identiteit het meest prominent opvoerde en daarvoor dan ook de meeste beloningen en zelfvertrouwen wilde ontvangen. Dit houdt niet in dat een schrijver zich niet met het christendom identificeerde als er een gebrek was aan christelijke tekens en symbolen.

7.3. Meer dan “schrijver” of “christen”

Identiteiten leggen altijd contact met andere individuen. Dit kunnen personen zijn die dezelfde identiteit hebben, zoals twee christenen, maar ook personen met twee verschillende identiteiten, zoals schrijver en opdrachtgever. De identiteiten “christen”, “schrijver” of “lezer” konden in deze symbolische interactie wel onderdeel zijn van deze andere identiteiten, maar werden in sommige situaties niet prominent opgevoerd. Zie hiervoor *Colophon 7.492*.

Explicit. Deo gracias. Hunc igitur librum sive tractatum composui ex diversis opusculis colligendo et cum aliquibus conferendo. Ego I. Raynaudi legum doctor tempore mee iuventutis existens tunc bacallarius et tempore diversorum litigiorum me involventium et propria manu scripsi quem submitto correctioni et emendationi melius intelligentis salva semper in omnibus determinacione s. matris ecclesie de quibus laudetur qui regnat in secula seculorum benedictus amen.

Phillipps 134 et 3948. – Beatty-Millar II n. 80 s. 15 f.106 – Beatty I n. 21. – Avignon?

Hier eindigt het boek. Dank aan God. Ik heb dit boek of traktaat samengesteld door stukken uit verschillende werkjes te verzamelen en met andere stukken samen te brengen. Ik, Iohannes van Raynaudus, dokter in de wetten, schreef dit werk met mijn eigen hand in de tijd van mijn jeugd, toen ik een Bachelor was en op het moment waarop diverse geschillen mij bezig hielden. Dit boek onderwierp ik aan correctie en emendatie van een slimmer persoon in de altijd en in alles betrouwbare *determinatio* van de kerk van de heilige moeder. Mogen hiervoor de geprezenen geprezen worden die regeert tot in de eeuwigheid der eeuwigheden. Amen.

Colophon 7.492

Deze colofon lijkt gemaakt te zijn door een *compiler*. De schrijver vertelt namelijk expliciet dat hij het boek uit diverse werken heeft samengesteld (*composuit*). Hij was een *bachelarius*. Dit is een student aan een universiteit die een proeve van bekwaamheid heeft afgelegd, genaamd de *examen determinantium* of *determinatio*. Tijdens deze proeve moest de student participeren in verschillende geschillen, die ook in de colofon werden genoemd (*tempore diversorum litigiorum me involventium*).¹¹⁹ Zijn boek werd, ten slotte, nagekeken door een ander persoon. Door deze ervaringen is Johannes' gezag als dokter vastgesteld, een succesvolle beloning. Hoewel hij wel een christelijke identiteit aanhaalt door het gebed op het einde, lijkt die identiteit hier niet prominent opgevoerd te worden. Daarentegen bespreekt die eerder de taken waarmee en de opvoeringscontext waarin die de identiteit "dokter in de wetten" heeft behaald. Deze colofon kan dus ook gezien worden als een soort *curriculum vitae*.

De inhoud van het boek biedt waarschijnlijk ook de *opportunity structure* om deze identiteit op te voeren. Dit boek bevatte immers waarschijnlijk niet alleen een inhoud die paste bij de opleiding van de schrijver, maar ook het einde van de episodische identiteit van deze schrijver als "student" markeerde. In de colofon zit een gevoel van trots en het ligt voor de hand dat de schrijver voor deze opvoering ook zelfvertrouwen wilde verdienen. De kandidaat heeft immers de input geleverd om zijn titel te behalen, waarmee die voldeed aan de identiteitsstandaard van *bachelarius*. Hiermee zette hij zichzelf neer als iemand die verstand van zaken had.

Het noemen van deze prestatie levert niet alleen zelfvertrouwen op, maar fungeert ook als een *interpersonal prompt* waarmee hij zijn *auctoritas* bevestigt. Hij noemt deze autoriteit echter niet expliciet, maar hij probeert een nederige positie aan te nemen. Zo zegt de schrijver dat die *auctoritas*

¹¹⁹ Zie Healey 1950, pp. 73-75 voor het proces van de *determinatio* van de Bachelors.

hem is gegund door een slimmer persoon en noemt hij zichzelf een *compiler*. Dit komt dus overeen met de middeleeuwse theorie van auteurschap. Desalniettemin geeft de opvoering aan dat een nederige positie enigszins uit de weg moest worden gegaan om zelfvertrouwen te krijgen. Er zijn in de *Colophons de manuscrits* meer teksten opgenomen van *bachalarii* en *magistrii*. Deze zijn in tegenstelling tot *Colophon 7.492* vaak korter van aard.¹²⁰ Naast het feit dat de titels worden genoemd, worden ze niet in de colofons uitgebreid opgevoerd en is het daarom moeilijk om ze te analyseren. Desalniettemin geven ze een vorm van autoriteit aan, waarmee de schrijvers de feedback van de lezers in een positieve richting wilden sturen.

Bonaventura impliceerde in zijn *Quaestio* dat goede *auctores* in staat moesten zijn om zelf Latijn te schrijven. Schrijvers die een goede opleiding hebben genoten, waaronder de *bachalarii* en *magistrii*, voldeden waarschijnlijk aan deze eis. Er zijn ook langere colofons gevonden waarin de intelligentie van dergelijke auteurs naar voren komt. Zie bijvoorbeeld *Colophon 9.128*.

Explicit Aurora comprehendens verba decora
Pascens auditum. stolidum reddensque peritum
Fraude fruens nulla. fit cortex atque medulla
Est nucleus testa. zizania det manifesta.
Aspera frenat fusca serenat ceca diescit.
Utpote cenat vir, cor amenat quaque valescit
hunc in principio Thatarus servit benedictus
Cracovie studio deus ergo sit benedictus.

...

Kraków Univ. 320

De dageraad eindigt, terwijl die gepaste woorden begrijpt
en terwijl die het publiek voedt herstelt die de domme en de slimme,
En terwijl die geniet van geen enkel bedrog, ontstaat er een buitenkant en een midden,
Er ontstaat een harde kern, laat onkruid begrijpelijke dingen geven.
Het houdt de harde zwarte dingen in toom. De onzichtbare dingen worden helder. Het donkere wordt helder.
Zoals, wanneer een man eet, behaagt die het hart en wordt die sterk,
In den beginne dient de gezegende Thatarus hem.
Laat de heer dus gezegend zijn voor de studie in Krakow.

Colophon 9.128

De inhoud van dit gedicht is enigszins in duister gehuld. Het is gevonden in een manuscript waarin iemand, waarschijnlijk een student, ook colleges en oefeningen aan de Universiteit van Krakow heeft opgeschreven en het gedicht sluit in het manuscript aan op het gedicht *Aurora* van Petrus Riga.¹²¹ De titel van dit gedicht heeft hoogstwaarschijnlijk de schrijver geïnspireerd om de thema's licht en donker

¹²⁰ Zie bijvoorbeeld *Colophon 11.938*.

¹²¹ Pludra-Žuk 2021, pp. 99-100.

te gebruiken in zijn tekst. Dat betekent dat zijn opvoering als “schrijver” is beïnvloed door zijn symbolische interactie met de oorspronkelijke auteur.

Uit dit gedicht blijkt dat de opvoeringscontext en de identiteit bij kon dragen aan de interpretatie van de tekst. Het heldere licht verwijst waarschijnlijk naar de studie van de schrijver in Krakow. Mogelijk had de schrijver als doel om positieve feedback te ontvangen voor zijn opvoering als “student”. Dit deed hij door een “geleerd gedicht” te schrijven. De inhoud van het gedicht kan meta-poëtisch worden opgevat. Studeren kan immers, net zoals de dageraad, licht bieden in de duisternis. Met het gedicht prees de schrijver de universiteit en het leerproces.

Aangezien het gedicht uit enkele versregels bestaat, kostte het de schrijver waarschijnlijk ook enige moeite om het te schrijven. Hiermee laat de schrijver zijn hoge verwachtingen en het daarop aansluitende “succes” zien. Dit betekent niet dat deze persoon per definitie veel waarde hechtte aan de universiteit of aan het leren in de *prominence* of *saliency hierarchy*. In beginsel was de opvoeringscontext geschikt om deze eigenschappen te noemen. Dat betekent dat de opvoering van “student” in deze context voor de schrijver de meeste beloningen opleverde. Waarschijnlijk kon hij daarmee aan zichzelf of aan zijn omgeving laten zien dat hij die rol goed heeft opgevoerd.

Colofons hebben ook, in zekere mate, een eigen identiteit. Deze kunnen, net zoals die van hun makers, opgevoerd en geanalyseerd worden volgens de kenmerken van de *saliency* en *prominence hierarchy*. Deze colofon ontleent zijn identiteit aan het gedicht *Aurora*. Door de expliciete connectie en de thema’s licht en donker, komt die identiteit het meest op de voorgrond. De identiteit werd bovendien kwantitatief ondersteund vanwege de duidelijke connectie met het gedicht *Aurora*. Kwalitatief past het bij de rest van het manuscript. Dit is ook een vorm van *selective affiliation*. Doordat het geleerde gedicht naast een ander geleerd gedicht stond, kreeg niet alleen het boek een intelligent uiterlijk, maar werd ook intelligentie van de student die het gebruikte benadrukt. Op deze manier kan de opvoeringscontext het schrijven van een gedicht in specifieke banen leiden.¹²²

¹²² Cyrus 2009, p. 156. Cyrus stelt dat een boek kan bijdragen aan de vorming van de identiteit van het klooster. Het is namelijk onderdeel van een collectie boeken, waaruit latere onderzoekers een beeld van het klooster kunnen krijgen. Op gelijke wijze kan een colofon ook bijdragen aan de identiteit van een boek of een ander groter geheel. De identiteit van de colofon wordt dus niet alleen gevormd door de opvoeringscontext, maar kan dus ook de opvoeringscontext vormen.

7.4. Contact met andere identiteiten

Cyrus geeft aan dat schrijvers ook in colofons konden verwijzen naar functies binnen kloosters.¹²³ Door de symbolische interactie tussen deze functies en de schrijver te onderzoeken, zou het mogelijk moeten zijn om de sociale structuur binnen deze gemeenschappen te onderzoeken. Dit is een lastige opgave om bij de hele *Colophons de manuscrits* te doen, omdat daarin veel gemeenschappen worden weergegeven die onderling verschillen. Desalniettemin kunnen er enige waarnemingen worden gedaan, die weer uitnodigen tot vervolgonderzoek. Daarom focus ik op de meest voorkomende functie binnen het klooster naast schrijver: abt.

De abt stond aan het hoofd van het klooster en gaf in de meeste gevallen de opdracht om manuscripten te schrijven. Hierdoor had de abt de positie om de bibliotheek van het desbetreffende klooster te vergroten. Schrijvers konden naar deze persoon verwijzen als een weldoener of om de tijdsperiode aan te duiden waarin het werk was geschreven.¹²⁴ Dergelijke colofons kunnen op twee manieren voorkomen. Enerzijds kon de abt zelf zijn/haar functie noemen. Zie hiervoor *Colophon 11.711*.

Finis cum Deo per me Ioannem Trithemius abbatem monasterii Spenhem O. S. B. a. a xpi nativ. 1496 m.februarii 8. f.78.

...

København p.291.

Ioannes Trithemius abbas. cf. Franciscus, 1497. Col.-Nr. 4181. Augustinus Friso, 1499. Col.-Nr. 1489.

Het einde met God, het boek is door mij Johannes Trithemius, abt van het klooster van Sponheim, van de orde van Benedictijnen, geschreven op 8 februari 1496.

...

Colophon 11.711

Waarom verwijst de schrijver hier specifiek naar zijn functie als abt? Deze vraag klinkt mogelijk overbodig, maar is in de praktijk lastig te beantwoorden. Enerzijds kon die hiermee namelijk zijn *authoritas* als schrijver bevestigen. Dit gezag heeft niet, zoals bij Bonaventura het geval is, per definitie betrekking tot de opvoering van de rol *auctor*, maar hij kon hiermee ook een stempel van autoriteit drukken op zijn werk als *scriptor* of *compilator*. Hiermee kon die dus feedback van het publiek in een

¹²³ Cyrus 2009, pp. 7-13. Als de relatie tussen abten en schrijvers goed is gedocumenteerd zou men bijvoorbeeld kunnen onderzoeken hoe deze relaties verschilt tussen verschillende kloosters of in de loop van de eeuwen. De geografische en chronologische diversiteit van de *Colophons* zorgt ervoor dat dit bronmateriaal niet ideaal is voor dit onderzoek.

¹²⁴ Zie Cyrus 2009, p. 29-32 voor een klein overzicht van functies binnen een kloostergemeenschap. Zie Gameson 2006 voor een voorbeeld van onderzoek waarin de aanwezigheid van de abt in colofons wordt onderzocht.

positieve richting willen sturen.¹²⁵ Het noemen van de identiteit “abt” kan in elk geval als een *interpersonal prompt* worden gezien.

Aan de andere kant kon het vermelden van de functie fungeren als een *opportunity structure*. Hoewel het niet te onderzoeken is of die functie hoog stond binnen de *saliency* of *prominence hierarchy* van het individu, is het wel aannemelijk dat die werd erkend en ondersteund door de omgeving. Daarnaast is het aannemelijk dat de persoon zich kwalitatief aan de identiteit wijdde en dat die prominent was in de opvoeringscontext. Abt was immers een zeer belangrijke, dan wel de belangrijkste, functie binnen een klooster en een individu voerde die ook buiten de context van het boek op. Daardoor stond die functie hoog binnen de identiteitshiërarchie van de gemeenschap. Bovendien wordt in bovenstaande colofon de kloosterorde van de Benedictijnen aangegeven. Dit impliceert dat de schrijver zich actief identificeerde met een bepaalde gemeenschap waarin hij een belangrijke functie vervulde.

Het vermelden van de functie abt kan als een emotioneel anker zelfvertrouwen opleveren. Het was namelijk voor het individu duidelijk wat zijn taak binnen het klooster en wat zijn relatie tot andere personen was. Het is aannemelijk dat niet alle abten hun identiteit op deze manier en met deze reden vermeldden. Desalniettemin valt ook een aantal colofons op, waarvan de schrijvers pas na het schrijven van de colofon het ambt van abt bekleedden. Zie hiervoor *Colophon 11.890*.

Finito libro, sit laus et gloria xpo.
Librum scribendo Ion. Whas monachus laborabat.
Et mane surgendo corpus multum macerabat.
Librum scribendo Iohannes Whas monachus laborabat.

Alnwick Castle, Sherborne Missal c. 1397-1407. – cf. DACL XI, II 1454.
Johannes Whathamstrede abbas s. Albani, 1420-40. cf. Iohannes Beaver, s. 15. Col.-Nr. 8857.

Laat er, nu het boek af is, lof en glorie zijn voor Christus.
Monnik Johannes Whathamstrede werkte door het boek te schrijven.
En hij maakte door 's ochtends op te staan het lichaam erg zwak.
Monnik Johannes Whathamstrede werkte door het boek te schrijven.

Colophon 11.890

In de paratekst staat dat deze schrijver een abt was tussen 1420 en 1440. De colofon wordt echter gedateerd tussen 1397 en 1407. Een commentator (ofwel de schrijver zelf) moest hem dus later de functie abt hebben toegeschreven. De schrijver identificeerde zichzelf immers op het moment van

¹²⁵ Ornato 2003, pp. 25-27. Ornato waarschuwt voor een interpretatie waarbij gesigioneerde colofons als een stempel van autoriteit worden gezien, omdat deze colofons uitzonderingen waren en er geen autoriteit is bij wie de schrijver zich moest verantwoorden.

schrijven als *monachus* en hij stelde zich nederig op ten opzichte van God door zijn harde werken te benadrukken. Desalniettemin vonden de lezers van de colofon het dus zodanig belangrijk om zijn functie te noemen. Dit kon eveneens de autoriteit van het manuscript bevestigen en daarmee de opvoering van de “schrijver” bevorderen.

De abt was niet alleen een individu, maar ook een belangrijke persoon die zorgde voor een groepsidentiteit binnen een bepaalde gemeenschap. Zie hiervoor *Colophon 19.023*.

Abbas sit salvus, regat ipsum spiritus almus.
Ore suo psalmus sonet, ut sit crimine calvus.
Laudes prebete dno, dominumque timete.
Vitantes rete colubri, sacra regna tenete.
Scripto gaudete libro, pietate replete
Scriptoris lete bursam; tunc dico: valete.
In Boch scite pie quod sit liber iste Marie.
Leipzig Univ. Lat. 192 s. 13 f. 238v (Kloster Buch). – cf. Feller p. 446 (pour les lignes 5 et 6).

Laat de abt gered zijn, laat de voedende geest over hem heersen.
Laat een psalm weerklinken uit zijn mond, opdat hij geen haren van misdaad draagt.
Jullie moeten lof geven aan de heer en Hem vrezen.
Terwijl jullie als vogels het net vermijden, bereiken jullie de heilige koninkrijken.
Jullie moeten blij zijn met het geschreven boek, jullie moeten de huid van de scriptor vullen met vroomheid; ik zeg nu: vaarwel.
Jullie moeten in Bock vroom weten welke dingen mogen van Maria.

Colophon 19.023

Het belang van de abt wordt meteen duidelijk vanaf de eerste verzen, waarin de *scriptor* bidt voor zijn gezondheid. Hij verwijst naar taken waarmee de abt zijn identiteit goed op kan voeren, het psalmodiëren en de vrijheid van zonden. De kloostergemeenschap kon namelijk zijn identiteit niet goed opvoeren, als de abt dat deed. De abt stimuleerde dus de opvoering van individuen of de groepsidentiteit van het klooster. Niet alleen stonden de monniken ten dienste van de abt, maar het zingen van psalmen is een opvoering waarmee de abt en zijn toehoorders ook hun christelijke identiteit vanuit henzelf als individuen en als gemeenschap uit konden dragen. De abt fungeerde dus zelf als een *opportunity structure* en de schrijver beweert dat zijn vroomheid daardoor goed opgevoerd kon worden. Bovendien maakte de abt zelf ook deel uit van deze gemeenschap en kon het bevorderlijk zijn voor de groepscohesie om deze banden binnen de gemeenschap te noemen.

Abten voerden niet alleen de taak van schrijver uit, maar konden ook belangrijke taken aan anderen toevertrouwen. Zie *Colophon 10.956*.

[a.d. 1457 ffratres Johannes Pfuser (abbas 1465-91) et Heinricus Plantt huius monasterii Augie professi de licencia abbatis Iohannis de Hunwil (1454-65) fecerunt renovari et reformari libros eiusdem monasterii ligando ac cooperiando prout eorundem necessitas postulabat].
Karlsruhe Aug. Perg. 249 (s. 10-11) f. 94.

In het jaar 1457 hebben broeders Johannes Pfuser (abt in de jaren 1465 tot 1491) en Heinricus Plantt van het klooster van Augia, aangesteld door de toestemming van abt Iohannes van Hinwil (abt tussen 1454 en 1465) ervoor gezorgd dat de boeken van hetzelfde klooster werden gerenoveerd en gerestaureerd door ze te binden en te bedekken, voor zover de noodzakelijkheid van deze boeken dat eiste.

Colophon 10.956

Deze colofon wijkt af van de vorige teksten, omdat de schrijvers geen *explicit* vermeldden en het niet duidelijk is dat de vermelde personen ook deze colofon hebben geschreven. Desalniettemin wordt de identiteit “abt” op twee verschillende manieren opgevoerd in deze colofon. Enerzijds heeft dit ambt betrekking op de schrijver en is dit geval enigszins vergelijkbaar met *Colophon 11.890*. Hoewel Johannes Pfuser namelijk abt was, vervulde hij deze functie niet in het aangegeven jaartal 1457. Desalniettemin werd de functie vermeldt, omdat daarmee zijn autoriteit bij het uitvoeren van zijn taken en de groepscohesie van het lezerspubliek kon worden bevestigd.

De identiteit werd op een andere manier opgevoerd door Johannes van Hinwil. Die had namelijk de opdracht gegeven om de boeken van het klooster te renoveren en te restaureren. Dit is een van de weinige tekstelementen die verwijzen naar een opvoering naast het schrijven, maar wel invloed heeft op het schrijven binnen het klooster.

In zekere zin is het zelfvertrouwen dat de broeders voor het uitvoeren van deze taak hebben gekregen transcendent. Doordat zij de taken goed hebben uitgevoerd, neemt de abt als hoofd van het klooster deel aan het succes en daardoor ook aan het zelfvertrouwen. Mogelijk kon ook het lezerspubliek dat bestond uit monniken van dezelfde gemeenschap aan dit zelfvertrouwen deelnemen. Dit sentiment blijkt niet alleen uit bovenstaande colofon, maar ook uit andere teksten die op het bevel van abten of andere opdrachtgevers waren geschreven.¹²⁶ Het ligt niet voor de hand dat de abt in werkelijkheid ook zelfvertrouwen kreeg door genoemd te worden in de colofon, omdat hij hiervan mogelijk niet op de hoogte was.

De schrijver van een colofon was dus meer dan slechts een schrijver. Schrijvers konden geïnspireerd zijn door prikkels uit de omgeving of hun functies binnen bepaalde groepen. Deze

¹²⁶ Zie *Colophon 10.560; 11.229*.

waarnemingen laten zien dat schrijvers niet alleen hun eigen individuele identiteiten hadden, maar dat die vaak in een bredere context moeten worden geplaatst.

8. Algemene bevindingen opvoering van middeleeuwse schrijvers

In de voorafgaande hoofdstukken zijn individuele colofons en incidentele opmerkingen besproken waaruit blijkt hoe de opvoeringscontext en zelfvertrouwen bij kon dragen aan het schrijfproces. Het is ook nuttig om de colofons in het algemeen te toetsen aan de begrippen van de identiteitstheorie. Er zijn immers veel korte colofons of colofons met ongeveer dezelfde inhoud die op het eerste gezicht niet interessant lijken om te bespreken, maar wel nodig zijn om een beeld van middeleeuws schrijverschap te vormen.

8.1. Symbolisch interactie lezer en schrijver

Bij de opvoering van de identiteit “schrijver” staat in beginsel de symbolische interactie tussen schrijver en zijn lezerspubliek centraal. In enkele gevallen wijkt de schrijver hiervan af, omdat die contact legt met een specifieke opdrachtgever, God of deze interactie niet expliciet benadrukt. Hieronder vallen colofons waarin slechts een *explicit* of *deo gratias* is opgenomen. Het is soms lastig om de identiteit van de lezer te achterhalen wanneer een schrijver zijn publiek aanspreekt. De schrijver kan het publiek namelijk aanspreken met *lector* of met (een variant van) het persoonlijk voornaamwoord *tu*. Aan deze termen verbinden ze vaak geen concrete identiteit. In de praktijk lijkt de schrijver wel aannames over hun identiteit van te maken, waarop die zijn schrijverschap aanpast, waaronder de christelijke identiteit of die van het kloostergemeenschap.

De interactie tussen schrijver en lezer heeft een ongemakkelijke positie als het mechanische proces van opvoering van identiteit erop wordt toegepast. Volgens dit model is het namelijk een vereiste dat twee partijen feedback op elkaar kunnen geven en aan de hand daarvan hun opvoeringen aan kunnen passen. Deze interactie is in het geval van literatuur niet direct, maar vindt mogelijk pas jaren na het schrijven van het boek plaats zonder dat de schrijver die feedback direct ontvangt. Desalniettemin gaan onderzoekers er wel van uit dat schrijvers zich van een dergelijke interactie bewust waren.¹²⁷ Er zijn bovendien voorbeelden van negatieve feedback te vinden in middeleeuwse literatuur. Zo konden kopiisten bepaalde passages niet overnemen of zodanig aanpassen, omdat deze niet rijmde met hun christelijke identiteit. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij boeken over toekomstvoorspellingen (*mantic alphabets*).¹²⁸ In deze gevallen is er dus sprake van een verstoring van de opvoering van “schrijver”.

¹²⁷ Zie Ornato 2003, p. 29.

¹²⁸ Chardonnens 2014, pp. 649-658.

Het feit dat schrijvers hun publiek niet vaak direct aanspreken kan op verschillende manieren worden benaderd. Ik beargumenteer dat schrijvers in beginsel en in het algemeen geen overmatige hoeveelheid waarde hechtten aan deze symbolische interactie met hun publiek bij het schrijven van colofons en weinig oog hadden op directe positieve feedback. De meeste lezers en schrijvers bevonden zich immers in dezelfde omgeving of kloostergemeenschappen, waardoor het efficiënter was om niet via het boek als medium te communiceren, maar op een andere manier. Bovendien waren lezers niet voornamelijk met de schrijver in contact, maar waren ze vooral geëngageerd met de inhoud van het boek. Als gevolg is het aannemelijk dat de schrijver in beginsel geen positieve of negatieve feedback verwachtte van het publiek. Hij/zij hoefde dus niet of in mindere mate stil te staan bij de input, de identiteitsstandaard en de foutmarge.

De colofon fungeert voor het lezerspubliek en voor de schrijver als paratekst en kan daardoor grotendeels als een nevenactiviteit van de meest prominente opvoering worden gezien. Het schrijven van een colofon eiste bovendien simpelweg minder tijd dan het schrijven van de hoofdtekst. Daarom is het aannemelijk dat een schrijver zich kwalitatief en kwantitatief minder aan deze taak wijdde. Als de schrijver succesvol het boek schreef, kon dit waarschijnlijk meer zelfvertrouwen opleveren dan het schrijven van een originele colofon. Het is aannemelijk dat de schrijver daarom minder verwachtingen had bij het uitvoeren van deze taak en er was dus relatief weinig succes nodig om zelfverzekerdheid op te leveren.

Het bovengenoemde succes moet zeer breed gedefinieerd worden. Dit succes bestond uit het verwerken van alle informatie die de schrijver noodzakelijk achtte. Het ligt voor de hand dat de meeste schrijvers dit konden doen en daardoor hun opvoeringen als succesvol zagen. De verscheidenheid aan colofons kan aangeven dat schrijvers een verschillende hoeveelheid zelfvertrouwen uit deze colofons wilde halen en dat zelfvertrouwen op diverse manieren konden verkrijgen. Dit hangt samen met de input en energie die een schrijver in zijn taak wilde zetten.

Eenzijds konden schrijvers namelijk lange originele gedichten bedenken waaruit blijkt dat ze grote verwachtingen hadden van het succes. Hieronder vallen lange originele gedichten. Dit kon voor deze schrijvers waarschijnlijk meer succes opleveren dan kleine gedichten. Anderzijds kon een schrijver een gedicht schrijven door formules te herhalen. Zo stelde een schrijver zich in de colofon op als een *compiler* of *scriptor* volgens de indeling van Bonaventura. De input die een schrijver moest leveren was kleiner dan in de gevallen waarin een schrijver zelf een gedicht bedacht en zichzelf dus als *auctor* opstelde. Dit betekent niet dat een colofon van een *compiler* per definitie minder zelfvertrouwen opleverde dan een gedicht van een *auctor*. Als een schrijver immers weinig verwachtingen had bij het schrijven van een colofon, kon minder succes uiteindelijk meer zelfvertrouwen opleveren. Omdat het

schrijven van formules minder input kostte, kon hiermee het mechanische proces van identiteit makkelijker in stand worden gehouden en dus een consistente stroom aan zelfvertrouwen ontstaan zonder dat dit de schrijver veel energie kostte.

Aan de hand van deze methode en het bronmateriaal kan alleen input worden onderzocht op basis van de inhoud van de tekst. Schrijvers konden ook input leveren door de colofon visueel te versieren. Gameson noemt bijvoorbeeld een colofon waarin slechts ALBERTUS SCRIPSIT in gouden letters is opgenomen.¹²⁹ Dit is een andere manier van input, eentje die mogelijk minder energie vroeg dan schrijven, maar waarmee de schrijver wel gemakkelijk zijn autoriteit kon bevestigen en daarmee zelfvertrouwen voor het opvoeren van zijn schrijverschap kon krijgen. Voor dergelijke gevallen is vervolgonderzoek nodig.

8.2. Conventionele en idiosyncratische dimensies

Volgens Burke & Stets kunnen verschillende opvoeringen ontstaan omdat identiteiten op andere manieren zichzelf een conventionele en idiosyncratische eigenschappen kunnen toe-eigenen. Dat betekent dat deze schrijvers een overkoepelend beeld moesten hebben van de vorm van een colofon. Het is voor een moderne lezer lastig om dit beeld vast te stellen. Mogelijk vallen hier voornamelijk colofons onder die uit een enkele *explicit* bestaan en/of de naam van de auteur, de tijd en/of plaats van schrijven vermeld. Dit zijn namelijk de kortst mogelijke vormen van colofons in het corpus en komen in het algemeen het vaakst voor. Zie hiervoor *Colophon 10.988*.

Explicit per Iohannem Percheymer a.
1456 Michaelis.
London BM Arund. 256.

Het boek eindigt. Het is geschreven door
Johannes Percheymer in het jaar 1456 op
de dag van Michael.

Colophon 10.988

Het ligt voor de hand dat er een standaard formule voor een colofon bestaat. De colofon had namelijk binnen het boek een bepaalde sociale positie ten opzichte van de hoofdtekst en moest daarom aan bepaalde culturele verwachtingen voldoen om opgevoerd te worden. Deze eigenschappen moesten bijdragen aan de identiteit van de colofon en het was de bedoeling dat lezers de colofon door die

¹²⁹ Gameson 2006, p. 58.

eigenschappen als zodanig herkenden. Deze conventionele dimensie maakte het voor schrijvers makkelijker om hun rol op te voeren. Daarnaast konden schrijvers gebruik maken van een enigszins vaste structuur, waardoor het niet veel energie kostte om input te leveren. Deze input (en daardoor ook zelfvertrouwen) kon daardoor in enige mate consistent geleverd worden. Dit komt overeen met het gebruik van formules. Toch valt niet te zeggen of alle schrijvers deze bovenstaande informatie als conventioneel beschouwden. De *Colophons de manuscrits* bevat immers grotendeels uitzonderingen binnen de middeleeuwse wereld, omdat weinig colofons zijn gedateerd en/of gesigineerd.¹³⁰ Daarom zou het aannemelijk zijn om alle colofons in het corpus in enige mate als idiosyncratisch te benaderen. Desalniettemin kunnen *explicits*, namen, data en plaatsen wel als conventionele eigenschappen binnen deze categorie van uitzonderingen worden gezien.

Het is belangrijk om te beseffen dat deze conventionele eigenschappen niet altijd in dezelfde mate werden opgevoerd. Soms ontbrak namelijk de dag of het jaar van het schrijven, de naam of een verwijzing naar God. Dat betekent niet dat de kopiist afweek van de conventionele eigenschappen van zijn identiteit of dat hij geen waarde hechtte aan (een van) deze onderdelen. Het zou absurd zijn als het ontbreken van een verwijzing naar God betekent dat de schrijver geen waarde aan zijn christelijke identiteit hechtte. Het ontbreken van een van deze eigenschappen betekent dat de eigenschappen afzonderlijk waarschijnlijk minder van belang waren om de identiteit van de colofon uit te drukken, maar voornamelijk als groep die konden bevestigen.

Het opvoeren van een identiteit kan een moeizaam proces zijn. Daarom hebben veel schrijvers behoefte aan het leveren van consistente input. Dit blijkt bijvoorbeeld uit colofons die van dezelfde hand zijn. Omdat de *Colophons de manuscrits* is geordend op basis van naam, is het relatief makkelijk om deze colofons te ontdekken. Desalniettemin is het daadwerkelijke aantal handschriften waarbij dit onderzoek mogelijk is gelimiteerd. Hiervoor moet er namelijk gekeken worden naar de namen van de schrijvers, de fysieke handschriften en de tijd en plaats van het schrijven. Er is echter veel overlap tussen voornamen en het is lastig om de fysieke handschriften te vergelijken omdat die niet over zijn genomen door de Benedictijnen. Bovendien konden meerdere schrijvers in één handschrift schrijven, waardoor niet zomaar gesuggereerd kan worden dat twee colofons uit dezelfde omgeving of hetzelfde manuscript van dezelfde hand waren.

De Benedictijnen verwezen in hun voorwoord naar de zogenaamde "*Omnium Rerum*"-kopiist.¹³¹ Deze persoon wordt zo genoemd, omdat hij al zijn werken ondertekent met de uitspraak

¹³⁰ Ornato 2013, pp. 26-27.

¹³¹ Zie Bénédictines du Bouveret 1965, p. VII.

omnium rerum vicissitudo est. Er zijn in totaal 24 manuscripten bekend die dit signatuur bevatten.¹³² Hiervan is het merendeel opgenomen in de *Colophons de manuscrits*. Ik laat hiervan *Colophon 19.274*, *Colophon 19.275* en *Colophon 19.276* zien ter illustratie.

a. salutis 1491 opus hoc celeberrimum Florentiae absolutum est, die iovis et 5 mensis maii, hora vero diei 21. Laus honor, imperium et gloria sit omnipotenti lesu cpo eiusque almae genetrici semper virgini Mariae per infinita saecula saeculorum. Amen.

Omnium rerum vicissitudo est. *Firenze Laurent. 13, 7 (in-fol., 265 ff.)*.

Op donderdag 5 mei, het 21^e uur, in het jaar der verlossing 1491 is dit heel beroemde werk in Firenze voltooid. Laat er lof, eer, gezag en glorie aan de almachtige Jezus Christus zijn, en zijn voedende moeder, de eeuwige maagd Marie, tot in de oneindige eeuwigheid der eeuwigheden. Amen.

Van alle zaken is er een omkering.

Colophon 19.274

salutis 1491 et die 30 mensis maii opus hoc celeberrimum Florentiae absolutum est, die autem lunae, hora vero diei 12. Laus honor, imperium et gloria sit omnipotenti lesu cpo eiusque almae genetrici semper virgini Mariae per infinita saecula saeculorum. Amen.

Omnium rerum vicissitudo est. *Firenze Laurent. 13, 5 (in-fol., 286ff.)*. – cf. *T. de Marinis* I 95 n. 26 XIV.

Op maandag 30 mei, het 12^e uur, in het jaar der verlossing 1491 is dit heel beroemde werk in Firenze voltooid. Laat er lof, eer, gezag en glorie aan de almachtige Jezus Christus zijn, en zijn voedende moeder, de eeuwige maagd Marie, tot in de oneindige eeuwigheid der eeuwigheden. Amen.

Van alle zaken is er een omkering.

Colophon 19.275

Expliciunt... Deo semper gratias. a. salutis 1491 et die 5 mensis novembris, hoc praeclarum opus ruri apud Florentiam absolutum est, die autem sabbati, hora vero diei 18. Laus honor, imperium et gloria sit omnipotenti lesu cpo eiusque almae genetrici semper virgini Mariae per infinita saecula saeculorum. Amen.

Omnium rerum vicissitudo est. *Firenze Laurent. 16, 4 (in-fol., 271 ff.)*. – cf. *T. de Marinis* I 95 n. 26 XV.

Hier eindigt het werk... Laat er dank zijn aan God. Op zondag 5 mei, op het 18^e uur, in het jaar der verlossing 1491 is dit beroemde werk over het land in Firenze voltooid. Laat er lof, eer, gezag en glorie aan de almachtige Jezus Christus zijn, en zijn voedende moeder, de eeuwige maagd Marie, tot in de oneindige eeuwigheid der eeuwigheden. Amen.

Van alle zaken is er een omkering.

Colophon 19.276

¹³² Zie <https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8207&CollID=8&NStart=4965> voor een kleine discussie en bronnenlijst over de “*Omnium Rerum*”-kopiist.

Louter aan de hand van de teksten, zoals ze zijn opgenomen in de *Colophons de manuscrits*, valt technisch gezien niet te zeggen dat ze van dezelfde hand zijn. Het was namelijk mogelijk dat meerdere kopiisten op precies dezelfde manier hun rol opvoerden. De traditie van deze schrijver is goed gedocumenteerd en er kan ook paleografisch vastgesteld worden dat de handschriften van dezelfde hand zijn.¹³³ De bovenstaande colofons zijn geschreven in Firenze en houden ongeveer dezelfde structuur aan. In het begin wordt aangegeven op welke dag, jaar, en uur het werk is voltooid. Dit zijn conventionele eigenschappen van zijn opvoering van de identiteit “schrijver”. Daarna volgt er een korte lofzang op Jezus en Maria. Elk colofon eindigt met de uitspraak *omnium rerum vicissitudo est*.

De colofon kan vanaf twee manieren benaderd worden. Enerzijds bevat de tekst de eerder genoemde conventionele eigenschappen. De kopiist verwerkt deze gegevens op een idiosyncratische manier, omdat die deze informatie vormgeeft met behulp van vaste formules die afwijken van de eerder genoemde “korte vorm” en door zijn specifieke manier van ondertekenen. Anderzijds blijkt de schrijver zijn idiosyncratische colofons op een conventionele manier op te voeren, omdat per aparte opvoering ongeveer dezelfde input wordt geleverd. Het is daarvoor nodig om de schrijver als maat voor de conventionele en idiosyncratische dimensies te nemen. Dit is een handige manier om de conventionele en idiosyncratische dimensie te onderzoeken.

De signatuur van de “*Omnium Rerum*”-kopiist is vanuit de moderne identiteitstheorie een bijzonder fenomeen. Secundaire bronnen verbinden de opvoering met een specifiek individu. De schrijver houdt immers een voor hem conventionele structuur aanhoudt, die idiosyncratisch afwijkt van die van anderen. Hierdoor zijn moderne onderzoekers zich ervan bewust dat colofons met die structuur van zijn hand moeten zijn. Dergelijke idiosyncratische handtekeningen laten zien dat er dus enige mate van individualiteit in deze colofons te vinden is. De uitspraak *omnium rerum vicissitudo est* fungeert hier dus als een *interpersonal prompt*.¹³⁴

Doordat de schrijver op dezelfde manier input leverde, kon hij de energie die het kostte om zijn rol op te voeren beperken. Op deze manier creëert de kopiist namelijk een *opportunity structure* voor zijn opvoering. De herhalende structuur kan ook aangeven dat de verwachtingen van het schrijven van de colofon relatief laag waren. Hij zette zichzelf immers niet neer als een *auctor*, maar eerder als een *scriptor* of *compiler* van vaste formules.

Het is niet aan de hand van het bronmateriaal te achterhalen of de schrijver zijn lezerspubliek bewust of onbewust wilde attenderen op zijn identiteit en wat het doel van zijn deze opvoering was.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Zie ook *Colophon 19.262*. Het valt op dat in de *Colophons* ook een colofon tussen die van de “*omnium rerum*”-kopiist staat, maar waarin niet de idiosyncratische uitspraak is opgenomen. Toch is het aannemelijk dat deze, vanwege de verdere conventionele structuur van de kopiist, wel aan hem kan worden toegeschreven.

Het ligt voor de hand dat deze formule het slechts makkelijker voor hem maakte om zijn rol consistent op te voeren en niet dat er een vorm van autoriteit verbonden was aan dit specifieke signatuur. In dat geval kon die namelijk beter zijn naam of een ander symbool voor zijn identiteit gebruiken.

Het feit dat deze specifieke schrijver veel colofons met dezelfde vorm schreef betekent niet dat alle schrijvers van colofons ook op dezelfde manier input leverden. Er zijn immers colofons van dezelfde schrijvers gevonden die onderling erg verschillen.¹³⁵ Het is aantrekkelijk om deze variaties te willen verklaren, maar dat zal een onmogelijke opgave zijn. Mensen zijn immers geen mechanische wezens die hun identiteiten altijd op gelijke wijze kunnen of willen opvoeren. Ook al zouden verschillen kunnen worden verklaard aan de hand van de opvoeringscontexten, is het ook aannemelijk dat opvoeringen anders zijn omdat mensen deze variaties verlangden of door kans. De twee dimensies en het mechanische proces zijn dus geen uitsluitende verklaringen voor de herhalende of verschillende opvoeringen van rollen.

8.3. De staat van de schrijver

Schrijvers van manuscripten konden verschillende houdingen hebben ten opzichte van hun colofons. Deze invalshoeken bestonden niet alleen uit functionele en formele aspecten, zoals aangegeven met conventionele en idiosyncratische dimensies, maar ook uit de gevoelens die een schrijver kon hebben tijdens het uitvoeren van zijn/haar taak. Hieronder vallen uitspraken over vermoeidheid of genegenheid jegens God.¹³⁶ Ook een andere instelling valt erg op. Schrijvers hoefden namelijk niet een geheel serieuze houding aan te nemen tijdens het schrijven, maar konden ook colofons met humoristische stimuli of spelelementen schrijven. Zie bijvoorbeeld *Colophon 11.061*.

¹³⁵ Zie *Colophon 10.914-10.917*.

¹³⁶ Zie hiervoor Neuhauser 2010, pp. 82-83.

Et sic est finis laudetur Deus in hymnis.
Scriptor scripsisset melius si potuisset.
Scriptori pro poena detur pulchra puella.

Explicit hoc opus per manus et non per pedes cuiusdam socii nomine Ioannes de Prusia de quadam civitate quae vocatur(!) Conicae sub a.d. 1444 die 9 m. augusti.

Venezia SM (Val.) Med. 26 f.48

En zo is het einde. Laat God in de hymnen geprezen worden.
De *scriptor* had beter geschreven, als die het had gekund.
Laat er een mooi meisje aan de *scriptor* gegeven worden als straf.

Hier beëindigt Johannes van Pruisen met de naam van een of andere vriend zijn werk, geschreven met zijn handen en niet met zijn voeten, op 9 augustus 1444. Hij komt uit een af andere stad, die Conicae wordt genoemd.

Colophon 11.061

Deze colofon bevat twee formules die regelmatig in andere colofons voorkomen. Ten eerste vraagt de schrijver om een meisje voor zijn verdiensten en ten tweede vermeldt de schrijver dat hij het werk met zijn handen en niet met zijn voeten heeft geschreven.¹³⁷ Het ligt niet voor de hand dat de schrijver deze uitspraken serieus bedoelde. De lezers waren zich er immers waarschijnlijk wel van bewust dat de schrijver het boek niet met zijn voeten schreef. Met deze opmerking creëert de schrijver een absurd beeld dat afwijkt van de realiteit: een incongruentie, een van de mogelijke basisonderdelen van humor.¹³⁸ Bovendien kan deze opmerking ook worden gezien als een woordgrap, omdat er een tegenstelling gemaakt tussen twee lichaamsdelen, namelijk *manus* en *pedes*. Dergelijke woordgrappen kwamen in de middeleeuwen vaak voor.¹³⁹

Er zijn ook voorbeelden van originele gedichten die humoristische elementen bezitten. Zie bijvoorbeeld *Colophon 7.524*.

¹³⁷ Zie bijvoorbeeld *Colophon 7.580* en *Colophon 8.058*.

¹³⁸ Zie ook Cyrus 2009, pp. 144-147 voor humor in colofons. Zie voor incongruentie als een onderdeel van humor Martin & Ford 2018, pp. 56-57.

¹³⁹ Cyrus 2009, p. 147. Zie ook Carruthers 2013, pp. 23-24. Zie ook Bayless 1999.

Iacob Rebeccae dilexit simplicitatem
Altus mons Iacobi scribendi sedulitatem
Ille pecus pascens se divitiis cumulavit
Iste libros scribens meritum sibi multiplicavit
Ille Rachel typum prae cunctis duxit amatam
Hic habeat vitam iustis super astra paratam.
*Berlin lat. fol. 358 s.13 – de Haumont – cf. Watt. Schrift: sans dem Lütticher Iacobskloster zu stammen
scheint >> p.366 – Scriptorium VII (1953) p.59: typum [typicam || iustis} iustus.*

Jacob hield van Rebecca's eenvoudigheid.
De Hoge Berg hield van de ijver van de schrijver Jacob.
De eerste Jacob, terwijl die zijn kudde voedde, heeft zichzelf met rijkdommen verrijkt.
De tweede Jacob, terwijl die boeken schreef, heeft zijn verdienste vergroot.
De eerste Jacob heeft Rachel als een type geleid, omdat van haar meer werd gehouden dan van alle dingen.
Laat de tweede Jacob een leven hebben boven de sterren, dat gereed is gemaakt door zijn juiste daden.

Colophon 7.524

In dit gedicht maakt de schrijver overeenkomsten tussen hemzelf (Jacob) en de Bijbelse persoon naar wie hij is vernoemd. Op speelse wijze benadrukt hij eigenschappen die hij als schrijver aan zichzelf toeschrijft. Hij zegt immers dat God van hem houdt vanwege zijn ijver. Net zoals eerder is besproken zorgt een goede input als "schrijver" dus hier ook voor positieve feedback als "christen". Dit is ook het geval in de vierde versregel. De input *libros scribens* zorgt voor de output *meritum*.

De juxtapositie van de Bijbelse en de schrijver Jacob geeft een opmerkelijk tintje aan de colofon. Het wordt namelijk niet direct aan de hand van de tekst duidelijk dat het hier om een colofon gaat, omdat de typische *explicit* en eventuele duiding van plaats en/of tijd van het schrijven ontbreekt. De serieuze inhoud en vorm van een colofon wordt vervangen door een (enigszins) gemakkelijke variant. De juxtapositie van personen zorgt voor een poëtische afwisseling waarmee de schrijver zijn kennis van Latijn en poëzie laat zien. In het eerste vers verwijst de naam Jacob namelijk naar de Bijbelse figuur. In het tweede vers is dit niet meer het geval, maar verwijst de naam naar de schrijver van het gedicht. Ook deze afwisselingen zouden als incongruenties kunnen worden gezien en dus mogelijk humor op kunnen wekken.

De aanwezigheid van een mogelijk humoristisch element is erg opvallend. Humor komt alleen tot zijn recht als de opvoeringscontext en het lezerspubliek dit toestaan. Het kan immers alleen als aangenaam worden ervaren wanneer de ontvanger zich niet in een te serieuze opvoeringscontext bevindt. Als dit wel het geval is, wordt humor als storend ervaren.¹⁴⁰ Het is onmogelijk om alle

¹⁴⁰ Zie Martin & Ford 2018, pp. 72-74 voor een bespreking van Michael Apters *Reversal Theory*, waarin de opvoeringscontext en de houdingen van mensen worden besproken.. Vanwege deze opvoeringscontext is

verschillende vormen van humor in de *Colophons de manuscrits* te kunnen duiden. Het onderwerp ligt immers teveel buiten de scope van deze scriptie.

Het is wel nodig om deze houding ten opzichte van het schrijven en lezen van de colofon te kunnen verklaren, omdat die het schrijverschap kan beïnvloeden en veel kan zeggen over de receptie van de colofons in hun tijd. Deze minder serieuze houding is namelijk in deze scriptie nog niet eerder besproken omdat die niet geheel lijkt te stromen met het beeld van de serieuze schrijver die zijn/haar werk verricht als onderdeel van de *Opus Dei*. De aanwezigheid van humor impliceert echter niet dat het schrijven van manuscripten en colofons of het lezen ervan als een triviale bezigheid moet worden gezien of dat de humor de serieuze boodschap in de colofons teniet doet. Humor en serieuzeheid kunnen in enige mate naast elkaar bestaan.

Omdat de colofon als een aparte opvoering kan worden gezien die losstaat van het schrijven van de hoofdtekst, biedt het ook de mogelijkheid aan de schrijver om zijn/haar houding ten opzichte van de nieuwe opvoering en schrijverschap aan te passen. Zoals *Colophon 11.979* stelt:

Explicit expliceat. Ludere scriptor eat.
lohensis.

Het boek eindigt. De schrijver staat toe om te spelen. Van Johannes.

Paris BN latin. 40 s. 13 f.432v.– cf. Mss datés II p. 525

Colophon 11.979

De *scriptor* zegt dat het hem vrij staat, nu het boek is beëindigd om te spelen (*ludere*). Deze opmerking kan enerzijds verwijzen naar het schrijven als één opvoering. Aan de andere kant verwijst de schrijver mogelijk alleen naar het schrijven van de hoofdtekst. Dat betekent dat de schrijver na de *explicit* en dus bij het schrijven van de colofon al zijn/haar serieuze houding zou kunnen laten gaan. Dit zou kunnen verklaren waarom humoristische stimuli in sommige colofons geduid kunnen worden. Het is nodig om op te passen met de term humor. Niet alle colofons bevatten immers duidelijke humoristische stimuli en *ludere* verwijst niet alleen naar humor, maar mogelijk hier naar vermaak in het algemeen.

Het is aantrekkelijk om een onderscheid te maken tussen *negotium* en *otium*. *Negotium* verwijst naar de serieuze taken waarmee een individu bijdraagt aan de samenleving – in dit geval de taken voor de kerk – en *otium* naar vrijetijdsbesteding. De serieuze houding valt per definitie onder

iemand ook eerder geneigd om humoristische stimuli in bepaalde contexten als extra grappig te ervaren, zoals in een komedieclub. De serieuze en minder serieuze houdingen zijn geen uitersten, maar mensen kunnen zich ook in een staat bevinden tussen serieus en minder serieus.

negotium. Het overschrijven van de hoofdtekst kan worden gezien als een belangrijke bezigheid, onderdeel van de *Opus Dei*, en daardoor *negotium*. De colofon ligt waarschijnlijk op de grens tussen *negotium* en *otium*. Dit zou ook de verschillende houdingen van schrijvers kunnen verklaren. Als het ondertekenen van het boek immers wordt gezien als een gevolg van de impulsiviteit van de schrijver en als een vorm van exhibitionisme dat breekt met de middeleeuwse normen, zouden mensen hier aanstoot aan nemen als ze zich in een serieuze staat bevinden.¹⁴¹

Het ligt meer voor de hand dat de schrijver en het lezerspubliek op andere manieren naar deze colofons keken en daarop hun houdingen konden aanpassen. Mensen in een serieuze staat controleren de foutmarge van het mechanische proces van de opvoering van hun identiteit erg nauwkeurig. Kleine foutmarges kunnen daardoor eerder tot verstoringen van het mechanische proces leiden.¹⁴² Het zou dus veel energie kosten en negatieve feedback opleveren als mensen dit consequent moesten doen. Daarom ligt het niet voor de hand dat alle lezers constant aanstoot namen aan gesigioneerde colofons. Mensen in een minder serieuze controleren de foutmarges van hun opvoeringen minder. Zo zouden mensen zich minder storen aan het doorbreken van individualiteit of het includeren van humoristische stimuli.

Een vorm van deze *otium* viel ook de Benedictijnen op. Ze includeerden namelijk in hun categorieën raadsels of anagrammen. Zie bijvoorbeeld *Colophon 12.104*.

Scripsit hunc librum quis lector forte requiret
Exacuat sensus et metra legat cito discet:
Illius nomen tria componunt elementa
In numeris quorum primum satis indicat unum
Ponunt et leges numeri pro quinque secundum
Si grecus scribat postremo collige finem.

(I.V.Ω)

Oxford All Souls' Coll. 33 s. 12ex.

Laat de lezer, die toevallig vraagt wie dit boek heeft geschreven,
zijn zintuigen aansporen en de verzen lezen en snel leren:
drie elementen maken samen zijn naam
in getallen, zou het getal één de eerste letter aangeven
en de wetten van getallen plaatsen de tweede letter in plaats van het getal vijf.
Als een Griek het zou schrijven, moet je op het einde de laatste letter schrijven.

Colophon 12.104

¹⁴¹ Ornato 2003, p. 39. Hij verwijst hier naar Derolez. 1995. Pourquoi les copistes signaient-ils les manuscrits? In: Spoleto (ed.) *Scribi e colofoni: le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa*. 37-56.

¹⁴² Zie Burke & Stets 2009, pp. 78-79.

De schrijver lijkt in deze colofon een spel te spelen met zijn lezers. Die moesten namelijk achterhalen dat de naam van de schrijver IVO was. Raadsels werden niet alleen gezien als vormen van vermaak, maar ze werden ook op theologisch en spiritueel niveau omarmd. De Bijbel stond immers vol van mysterie, raadsels en puzzels en volgers van Christus konden dichterbij God komen door deze *aenigmata* te beantwoorden.¹⁴³

Het is wel enigszins discutabel dat de daadwerkelijke *causa finalis* van raadsels in colofons was om dichterbij God te komen. Het ligt voor de hand dat een schrijver enerzijds een vorm van eigen individualiteit in het gedicht kon verwerken. Omdat het gedicht namelijk alleen van toepassing is op schrijvers met de naam IVO, is het deels van idiosyncratische aard. Anderzijds kon een schrijver als een geleerd persoon overkomen omdat die de kennis bezat om een dergelijk raadsel te maken (of over te schrijven). Dit kon dus de feedback van het lezerspubliek op zijn opvoering in een positieve richting sturen. Als laatste is het mogelijk om een dergelijk gedicht als een vorm van nederigheid te zien. De schrijver verstopte immers zijn naam, waardoor die probeerde een vorm van anonimiteit te behouden en zijn *auctoritas* af te wijzen. Dit komt overeen met de middeleeuwse theorie over schrijverschap.¹⁴⁴

Schrijvers konden dus verschillende houdingen hebben ten opzichte van de colofons die niet overeenkwamen met hun houdingen tegenover het schrijven van de hoofdtekst en die hun schrijverschap erg konden sturen. Deze houdingen zijn gedeeltelijk te analyseren aan de hand van de identiteitstheorie, waardoor de grote diverse structuren van schrijverschap duidelijk konden worden. Toch is het lastig om conclusies te trekken uit verschillende opvoeringen van dezelfde of andere schrijvers. Waarom weken, bijvoorbeeld, schrijvers geregeld af van hun conventionele opvoeringen? Waarom schonken sommige schrijvers geen aandacht aan de lezer, hoewel anderen wel om positieve feedback leken te vragen? Deze vragen kunnen niet of moeilijk beantwoord worden aan de hand van de identiteitstheorie.

¹⁴³ Gruenler 2017, pp. 31-35.

¹⁴⁴ Desalniettemin moet men onthouden dat een schrijver kan afwijken van zijn opvoeringen en dat een raadsel niet aangeeft dat een schrijver altijd open staat voor humor of dat hij zijn colofons op dezelfde manier schrijft. In *Colophon 10.914* neemt de schrijver, bijvoorbeeld een raadsel op, hoewel die dat niet doet in *Colophon 10.915*.

9. Samenvatting en conclusie

In deze scriptie stond de volgende vraag centraal: Hoe draagt de identiteit van middeleeuwse schrijvers bij aan hun zelfportrettering? Dit was een onderzoek naar schrijverschap en de factoren die dit bewust of onbewust hebben gevormd. Hierbij heb ik niet alleen gebruik gemaakt van middeleeuwse visies op schrijverschap, maar ook van theorieën over identiteit waarmee deze onbewuste factoren konden worden verklaard.

Het onderzoek naar colofons als bronmateriaal is erg divers. Daardoor was er veel secundaire literatuur ter beschikking waarin colofons op verschillende manieren werden benaderd. Zo werd er een goed beeld geschapen van de diverse categorieën colofons, waarvan het merendeel ook in deze scriptie is besproken, en kwam naar voren dat identiteit niet alleen op filologische wijze onderzocht kon worden, maar ook met behulp van kunsthistorische of boekwetenschappelijke benaderingen. Deze konden in deze scriptie slechts gedeeltelijk worden toegepast omdat het bronmateriaal dit niet geheel toestond. In de *Colophons de manuscrits* was immers voornamelijk de platte tekst overgenomen en werd de context weggelaten. Hoewel er veel tekens en symbolen van identiteit aan de hand van deze methode konden worden geduid, was het door het bronmateriaal lastig om de opvoering van schrijver in zijn gehele opvoeringscontext te bestuderen. Desalniettemin zijn in deze scriptie veel colofons behandeld waarbij de context van de colofons veel bijdroeg aan de verklaring van de opvoering van de schrijvers.

Voor vervolgonderzoek is het mogelijk om een ander corpus te gebruiken, waarbij andere benaderingen beter uitgewerkt kunnen worden en er dus dieper in kan worden gegaan op visuele of boekwetenschappelijke context. Hierbij kan gedacht worden aan manuscripten die in één bibliotheek of collectie zijn gevonden.¹⁴⁵ In dergelijk onderzoek kan een corpus van manuscripten afgebakend worden op basis van tijd en plaats, hoewel dat in deze scriptie lastig te realiseren was. Hierdoor kan een beter beeld geschapen worden van de opvoering van schrijver in specifieke opvoeringscontexten. Bovendien zou het dan mogelijk zijn om het proces van enkele schrijvers te bestuderen.¹⁴⁶ In deze scriptie is immers voornamelijk een breed overzicht gegeven van verschillende manieren van opvoeringen en kan daarmee een goede basis leggen voor dergelijk vervolgonderzoek.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van een beknopt en tweeledig theoretisch kader. Het kader van middeleeuws auteurschap is met name gebaseerd op Minnis' *Theory of Authorship*. Omdat het werk navolging heeft gehad, is niet alleen gebruik gemaakt van Minnis' werk, maar ook van de

¹⁴⁵ Dit was het geval bij Gameson 2006.

¹⁴⁶ Dit was het geval bij Cyrus 2009.

receptie ervan. Hierdoor kon de benodigde informatie worden gefilterd. Middeleeuwse schrijvers hadden in het algemeen een nederige positie die ondergeschikt was aan de grote *auctores* van weleer en aan God. Daarom maakten die schrijvers veel gebruik van teksten van deze *auctores* in hun eigen werken en werd hun eigen positie gereduceerd tot de *causa efficiens*. Daardoor ontstond het beeld dat schrijvers zichzelf niet noemden in teksten en anoniem bleven.

De schrijvers van mijn bronmateriaal namen een aparte positie in volgens deze beredenering. De *Colophons de manuscrits* bevatten immers louter schrijvers die zichzelf wel noemden. Deze schrijvers werden in de secundaire literatuur beschouwd als een uitzondering op de regel van de middeleeuwen, omdat de meeste colofons ongesigneerd waren. Ook binnen de middeleeuwse theorie op auteurschap waren deze schrijvers opvallend. Minnis besprak met name *auctores*, hoewel de schrijvers van de *Colophons* ook tot de andere groepen schrijvers behoorden.

De identiteitstheorie van Burke & Stets benadert identiteit als een opvoering. Schrijverschap is het resultaat van de opvoering van een "schrijver". Deze theorie was een waardevolle toevoeging. Woorden konden namelijk worden gezien als symbolen en tekens en uitingen van identiteit. Hierdoor sloot de praktische identiteitstheorie aan bij de filologische methode. Door middel van diverse termen en modellen was het mogelijk om de uitingen van identiteit te verklaren. Hieronder vallen de symbolische interactie tussen identiteiten, conventionele en idiosyncratische dimensies van de opvoering, de *salience* en *prominence hierarchy*, zelfvertrouwen als het doel (en dus als een bewuste of onbewuste *causa finalis*), het mechanische proces van opvoeringen en hoe dat verstoord of in stand gehouden kon worden.

Vervolgens zijn de identiteitstheorie en de middeleeuwse theorie over schrijverschap toegepast op de terminologie die schrijvers voor zichzelf of voor andere schrijvers konden hanteren. Dit waren voornamelijk *scriptor*, *compiler* en *auctor*. In de meeste gevallen was het moeilijk om een duidelijk onderscheid tussen de praktijk van deze soorten schrijvers te maken. De term *scribere* werd immers voor alle soorten schrijvers gebruikt. Daardoor was het ook moeilijk om waardeoordelen over deze soorten schrijvers waar te nemen. Toch bleken *auctores* in de colofons zichzelf niet per definitie nederig op te stellen. Er bleek een zekere drang naar erkenning van schrijverschap of geleerdheid, waardoor ze positieve feedback van het publiek vroegen en daardoor zelfvertrouwen konden krijgen. Ook konden er aspecten van iemands persoonlijk leven in een colofon worden verwerkt, waaruit bleek dat schrijvers hun woorden actief konden vormen om hun individualiteit naar voren te laten komen. Dit was voornamelijk het geval bij *auctores* omdat die de kennis van het Latijn hadden om dit te doen.

Uit enkele colofons bleek dat een schrijver de manieren van één soort schrijver bij de hoofdtekst kon hanteren, hoewel die de manieren van een ander soort schrijver in de paratekst, de

colofon, toepaste. Deze opvoeringen kunnen dus van elkaar worden gescheiden, waardoor er een grote diversiteit aan schrijverschap ontstond. Bovendien konden schrijvers andere onderdelen van het schrijven benadrukken, zoals het schrijven van rubrieken. Ook het verkrijgen van specifieke beloningen kon worden belicht, waardoor de schrijver zelfvertrouwen kon krijgen.

Schrijver was niet zozeer een beroep, zoals in de moderne samenleving het geval is, maar was een episodische functie waarin ook andere identiteiten konden worden geuit. Daarom is niet alleen de terminologie van Bonaventura en Minnis onderzocht, maar ook andere identiteiten die hoog in de *prominence of salience hierarchy* konden staan. De meest prominente hiervan was de identiteit "christen". Deze werd immers niet alleen volop ondersteund door de omgeving, maar leverde voor het individu ook de hoogste beloningen op, zoals geregeld in de colofons naar voren kwam. Volgens de identiteitstheorie is het daarom niet gek dat deze identiteit volop werd benadrukt het schrijverschap van individuen erg beïnvloedde. Schrijvers konden *auctores* lange lofliederen op God schrijven en *compilatores* konden door middel van formules gedichten schrijven die waarschijnlijk minder energie kostte, maar wel zelfvertrouwen voor het schrijven en de christelijke identiteit op konden leveren.

Schrijvers konden andere identiteiten opvoeren die voor hun belangrijk waren op de *prominence of salience hierarchy*. Er zijn voorbeelden genoemd van identiteiten die betrekking hadden op de geleerdheid van het individu. Het boek was een uitermate geschikt medium om die geleerdheid uit te drukken en kon op verschillende manieren zelfvertrouwen opleveren. Zo kon een boek van een geleerde *compiler* niet alleen iets vertellen over de achtergrond van het boek, maar kon het ook zijn autoriteit als schrijver bewerkstelligen. Een gedicht over de *Aurora* kon daarentegen voor de schrijver zelfvertrouwen opleveren, omdat het dichtbij de *Aurora* was geplaatst en daardoor de geleerdheid van de schrijver en het gedicht benadrukte. Vooral voor deze identiteiten is het niet alleen belangrijk om de colofons zelf te bestuderen, maar ook de boekwetenschappelijke context.

Om een goed beeld van schrijverschap te krijgen was het niet alleen nuttig om individuele colofons, maar ook om grote structuren op een grote schaal te bestuderen. Op die manier kon de symbolische interactie tussen lezer en schrijver worden bediscussieerd. Hieruit bleek dat de schrijver niet per definitie gestuurd moest worden door de positieve feedback van de lezer, omdat de interactie niet direct plaatsvindt. Dit is de voornaamste reden waarom er veel verschillende houdingen van schrijvers op het schrijven van een colofon ontstonden. Desalniettemin zijn er eerder casussen besproken waaruit schrijvers positieve feedback leken te willen ontvangen van de lezers, maar het is mogelijk dat het meeste zelfvertrouwen voor de schrijvers intrinsiek ontstond en niet per definitie door de lezers werd toegekend.

De identiteitstheorie ziet een opvoering als een herhaald proces dat zich aanpast op basis van verstoringen of veranderingen van de opvoeringscontext. Daarom is gekeken naar colofons van de “*Omnium Rerum*”-kopiist. Hij bleek namelijk zijn rol, die hij enigszins idiosyncratisch invulde, consequent op een voor hem conventionele manier op te voeren. Dit was niet het geval bij alle andere schrijvers, die verschillende colofons maakten en waarvan de verschillen niet op basis van verstoringen of de opvoeringscontext verklaard konden worden. De opvoering van schrijverschap kon immers niet altijd door deze systemen worden verklaard omdat de uitvoering van deze taken vaak op een onbewust niveau plaatsvond.

Desalniettemin blijft de hoofdvraag moeilijk om te beantwoorden. Aan de ene kant konden sommige schrijvers zichzelf als geleerde personen neerzetten. Zij pasten hierbij zowel technieken van *auctores* toe door eigen gedichten te schrijven of technieken van *compilatores* door gebruik te maken van vaste formules. Anderzijds waren er veel schrijvers die niet als voornaamste doel hadden om zichzelf als schrijvers te portretteren, maar als christen of als lid van een (klooster)gemeenschap. Toch gebruikten ze hier dezelfde eerder genoemde technieken, zoals formules. Tot slot leken er schrijvers te zijn die zich op geen enkele manier met zelfportrettering bezighielden. Schrijvers hadden dus veel verschillende houdingen en sommige probeerden meer zelfvertrouwen uit hun portretten te halen dan anderen.

Minnis’ *Theory of authorship* gaf handvaten die een schrijver kon hebben tijdens het werk. Dit is volgens de identiteitstheorie slechts een onderdeel van de opvoering, namelijk het leveren van input. Het schrijverschap van middeleeuwse auteurs zelf werd door een zodanig groot aantal factoren uit de omgeving beïnvloed dat het moeilijk was daar een overkoepelend beeld van te geven. Juist dit afwisselende beeld, dat tot stand is gekomen door een combinatie van moderne en middeleeuwse theorie, geeft aan hoe divers de wereld van het schrijven daadwerkelijk was. Mijn methode liet zien dat het mogelijk is om het bronmateriaal van de *Colophons* filologisch te analyseren, ook al wordt vaak van deze bronnen beweerd dat het gebrek aan de fysieke handschriften ze minder geschikt voor onderzoek maakt.¹⁴⁷

Ezio Ornato stelt dat een moderne focus op identiteit anachronistisch en te progressieve visie zou zijn om de middeleeuwse boekenwereld te onderzoeken, omdat juist anonimiteit de norm was.¹⁴⁸ Toch beargumenteer ik in deze scriptie dat de middeleeuwse schrijver alom aanwezig was in zijn/haar

¹⁴⁷ Schiegg 2016, pp. 134-135.

¹⁴⁸ Ornato 2003, p. 25. Zie Burrow 2008, p. 30 voor een soortgelijke waarschuwing. In de middeleeuwen was er immers geen school voor schrijvers en het was geen beroep waarvan men kon leven. Daarnaast vindt men geen verwijzingen naar een professionele of gespecialiseerde schrijver, ten opzichte van andere beroepen die gerelateerd zijn aan het boekenvak, zoals kopiisten of illuminatoren.

geschreven werk. Zowel kleine als lange colofons gaven immers verschillende identiteiten en lagen van deze individuen aan. Het opvoeren van deze identiteiten ging gepaard met het krijgen van zelfvertrouwen en schrijvers vroegen die op verschillende manieren. Hierdoor kon identiteit de inhoud van teksten en manier van schrijven vormen. De vele formules waarin een schrijver zijn geloof uitte getuigen immers niet alleen van het belang van het geloof voor de schrijver, maar ook de hoeveelheid moeite die het kostte om een dergelijke identiteit op te voeren tijdens een taak die vanzelfsprekend uitslovend moest zijn geweest. Met deze scriptie is nog lang niet het laatste woord over middeleeuws schrijverschap gezegd.

10. Bibliografie

10.1. Primaire bronnen

Bonaventura. *Prooemium in librum primum Sententiarum*. ed. Collegium Sancti Bonaventurae. Rome. 1882.

Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae: Codices Graecos et Latinos Canonicianos. Pars Tertia. ed. Coxe, H.O. E Typographeo Academico. 1854.

Codex codicum manuscriptorum qui in Bibliotheca Riccardiana Florentiae adservantur in quo multa opuscula anecdota in lucem passim proferuntur et plura ad historiam litterariam locupletandam inlustrandamque idonea, antea ignota exhibentur. ed. Johannes Lamius. 1756.

Colophons des manuscrits occidentaux des origines au XVIe Siècle: Tome I Colophons signés A-D. ed. Bénédictins du Bouveret. Éditions Universitaires Fribourg Suisse. Fribourg. 1965.

Colophons des manuscrits occidentaux des origines au XVIe Siècle: Tome III Colophons signés I-J. ed. Bénédictins du Bouveret. Éditions Universitaires Fribourg Suisse. Fribourg. 1973.

Colophons des manuscrits occidentaux des origines au XVIe Siècle: Tome VI Lieux, Anonymes (18.952-23.774). ed. Bénédictins du Bouveret. Éditions Universitaires Fribourg Suisse. Fribourg. 1982.

Horatius. *Carmina* IV. ed. N. Rudd. Cambridge, MA. 2004.

10.2. Secundaire bronnen

Bayless, M. 1999. *Parody in the Middle Ages: the Latin tradition*. The University of Michigan Press. Ann Arbor.

Bennett, A. 2005. Authority, Ownership, Originality. *The Author*. 29-54. Routledge. London / New York.

Besamusca, B., Griffith, G., Meyer, M., Morcos., H. 2016. Author Attributions in Medieval Text Collections: An Exploration. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 76, 89-122.

Burke, P.J., Stets, J.E. 2009. *Identity Theory*. Oxford University Press. Oxford / New York.

Burrow, J.A. 2008. Writers, audiences, and readers. *Medieval Writers and their Work: Middle English Literature 1100-1500*. 25-58. Oxford University Press. Oxford.

Clayton, E. 2006. Workplaces for writing. In: Gullick, M. (ed.) *Pen in Hand: Medieval Scribal Portraits, Colophons and Tools*. 1-18. The Red Gull Press. Walkern.

Carruthers, M. 2013. Artful Play. *The Experience of Beauty in the Middle Ages*. 16-45, Oxford University Press. Oxford.

Chardonens, L.S. 2014. Mantic Alphabets in Late Medieval England, Early Modern Europe, and

- Modern America: The Reception and Afterlife of a Medieval Form of Dream Divination. *Anglia*, 132, 3, 641-675.
- Cyrus, C.J. 2009. *The Scribes for Women's Convents in Late Medieval Germany*. University of Toronto Press. Toronto / Buffalo / London.
- Diringer, D. 1976. The Book of the Middle Ages. In: Kleinhenz, C. (ed.) *Medieval Manuscripts and Textual Criticism*. 27-38. University of North Carolina Press. Chapel Hill.
- Drogin, M. 1983. *Anathema! Medieval Scribes and the History of Book Curses*. Allanheld, Osmun & Co. Publishers, inc. Totowa, New Jersey.
- Falcon, A. 2022. Aristotle on Causality. In: Zalta, E.N. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Online geraadpleegd op 3 juni 2022.
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/aristotle-causality/>.
- Gameson, R. 2006. 'Signed' manuscripts from early Romanesque Flanders: Saint-Bertin and Saint-Vaas. In: Gullick, M. (ed.) *Pen in Hand: Medieval Scribal Portraits, Colophons and Tools*. 31-74. The Red Gull Press. Walkern.
- Gibbs Kamath, S.V. 2010. Rubrics. In: Dunphy, G. (ed.) *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. 1301-1302. Leiden. Brill.
- Griffiths, J. 2009. The Author. In: Corrie, M. (ed.) *A Concise Companion to Middle English Literature*. 120-142. Wiley-Blackwell. Malden.
- Gruenler, C.A. 2017. The Language for a Theology of Participation, Theory for a Poetics of Enigma. *Piers Plowman and the Poetics of Enigma: Riddles, Rhetoric, and Theology*. 31-80. University of Notre Dame Press. Paris.
- Healey, J.E. 1950. The Medieval University. *CCHA Report*, 17, 65-77.
- Machan, T.W. 1992. Middle English Tekst Production and Modern Textual Criticism. In: Minnis, A.J. & Brewer, C. (eds.) *Crux and Controversy in Middle English Textual Criticism*. 1-18. Boydell & Brewer. Suffolk.
- Martin, R.A. & Ford, T. 2018. Contemporary Theories of Humor. *The Psychology of humor: an integrative approach*. 71-98. London. Academic Press.
- Meizos, J. 2010. Modern Posterities of Posture: Jean-Jacques Rousseau. In: Dorleijn, G.J., Grüttemeier, R., Korthals Altes, L. (eds.) *Authorship revisited: Conceptions of Authorship around 1900 and 2000*. 81-93. Peeters. Leuven.
- McGrady, D. 2012. Reading for Authority: Portraits of Christine de Pizan and Her Readers. In: Partridge, S., Kwakkel, E. (eds.) *Author, Reader, Book: Medieval Authorship in Theory and Practice*. 154-177. University of Toronto Press. Toronto.
- Minnis, A.J. & Brewer, C. 1992. *Crux and Controversy in Middle English Textual Criticism*. Boydell & Brewer. Suffolk.

- Minnis, A.J. 1988. *Medieval theory of authorship : scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia.
- Moreton, M. 2013. Pious Voices: Nun-Scribes and the Language of Colophons in Late Medieval and Renaissance Italy. *Essays in Medieval Studies*, 29, 43-73.
- Neuhauser, W. 2010. O scriptor cessa quoniam manus est tibi fessa. Ein Florilegium von Schreiberversen und -sprüchen in Handschriften der Innsbrucker Universitäts- und Landesbibliothek Tirol. *Codices Manuscripti, Zeitschrift für Handschriftkunde, supplementum* 2, 77-87.
- Ornato, E. 2003. Libri e colofoni: qualche considerazione, *Gazette du livre médiéval*, 42, 24-35.
- Partridge, S. 2012. Introduction: Author, Reader, Book, and Medieval Authorship in Theory and Practice. In: Partridge, S., Kwakkel, E. (eds.) *Author, Reader, Book: Medieval Authorship in Theory and Practice*. 3-19. University of Toronto Press. Toronto.
- Peirano, I. 2013. *Ille ego qui quondam: on authorial (an)onymity. The Author's Voice in Classical and Late Antiquity*. 251-286. Oxford University Press. Oxford.
- Pludra-Žuk, P. 2021. Nieznany spis zajęć na wydziale 'artium' Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1474–1477. *Analecta*, 30, 2, 99-116.
- Reynhout, L. 2001. Codicologie quantitative et paradigmes scientifiques. Une typologie des formules latines des colophons de manuscrits occidentaux. *Gazette du livre médiéval*, 39, 1-9.
- Robinson, F.C. 1994. *The Editing Old English*. Blackwell Publishers. Cambridge, MA.
- Schiegg, M. 2016. Scribes' Voices: The Relevance and Types of Early Medieval Colophons, *Studia Neophilologica*, 88, 2, 129-147.
- Simpson, J.Y. 2008. *Archaeological Essays*. Stuart, J. (ed.). R. and R. Clark. Edinburgh.
- Skene, W.F. 1871. Preface. *The Historians of Scotland, vol I*. ix-xlvi. Edmonston and Douglas. Edinburgh.
- Solopova, E., Lee, S.D. 2007. Authorship, Dating, and Transmission of Texts. *Key Concepts in Medieval Literature*. 244-249. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Wetherell, M. 2010. The Field of Identity Studies. In: Wetherell, M. & Mohanty, C.T. (eds.) *The SAGE Handbook of Identities*. 3-26. SAGE Publications. London.

10.3. Websites

Catalogue of Illuminated Manuscripts. *Detailed record for Harley 4965*.

[Details of an item from the British Library Catalogue of Illuminated Manuscripts \(bl.uk\)](#),

bezoekt op 7 juli 2022.